

V.2.2. melléklet

1. A terület azonosítása

a) Ország	Magyar Köztársaság
b) Állam, Tartomány vagy Régió	Hajdú-Bihar, Jász Nagykun-Szolnok, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyék
c) A terület neve	Hortobágyi Nemzeti Park
d) Térképen való elhelyezkedés, földrajzi koordináták a legközelebbi másodpercre megadva	Lásd a mellékelt 1. sz. térképet a Hortobágyi Nemzeti Park magyarországi elhelyezkedéséről és pontos határáról. Központi földrajzi koordináták: Hosszúság: 21° 07' 59" E Szélesség: 47° 33' 26" N
e) Térképek és/vagy tervek, melyek a javasolt terület határát ábrázolják, amennyiben van védőövezettel együtt	Lásd a mellékelt 2-3. számú térképeket. 2. térkép – A Hortobágyi Nemzeti Park övezeti beosztása 3. térkép – A Hortobágyi Nemzeti Park és térségének földhasználati térképe
f) A javasolt terület és amennyiben van védőövezet nagysága (ha)	A Hortobágyi Nemzeti Park területe: 74.820 ha A javasolt védőövezet területe: 199.380 ha

2. A jelölés jogosságának bizonyítása

a) A jelentőség megállapítása

A Hortobágy az ember és természet kíméletes földhasználaton alapuló, s így fajok és élőhelyek tekintetében nagyfokú biológiai változatosságot fenntartó, harmonikus együttélésének egyedülálló példája. A "puszta" kellemes vagy drámai, esztétikai, szavakkal ki nem fejezhető látványával, jelenségeivel, a legmagasabb tájképi értékekkel rendelkezik. A mind topográfiai, mind vizuális értelemben egységes, környezetétől és más hasonló objektumoktól jól megkülönböztethető területet a töretlen látóhatárt zavaró ipari vagy egyéb emberi létesítmények nem csúfítják. Ugyanakkor a Hortobágyon számos műemlék, műemlék jellegű épület, építmény található, melyek a tájba harmonikusan illeszkedve nagyfokú történelmi és építészeti értékkel bírnak. A szakmai és a széles közvélemény ezirányú konszenzusa is alátámasztja a Hortobágy világméretben is egyedülálló fontosságát, mely a területet, az ott élő embereket bemutató, nemzetközileg is ismert írásművek, festmények segítségével is igazolható. A táj mind különlegesség, mind pedig reprezentativitás szempontjából méltán világhírű és fontosságú.

A Hortobágyi Nemzeti Park ilyen nagy kiterjedésben egyedülállóan reprezentálja az évezredekben keresztül létező, hagyományos földhasználati formák működését és a részben ezek révén fennmaradt, a területre jellemző különleges és nagyfokú biológiai sokféleséget, valamint a tájhasználatához kapcsolódó építményeket.

E sajátságosan egyedülálló térség már igen korán a tudomány és a művészet érdeklődésének fókuszába került.

Felfedezőit a XVIII. századtól elősorakoztathatjuk. Kutatják a pusztát mindenekelőtt Debrecen városához kötődő gazdasági életét, a történelmi kutatások egyre mélyebbre ásnak a tájegység történelmében és a XX. század elején az etnográfia is felfedezi az akkor már eltűnőben levő nagy hagyományú pásztoréletet. Zoltai Lajos és Ecsedi István neve elválaszthatatlanul összeforrt a tájegységgel, a pusztával. Jelentős magyar költőket - Petőfi Sándor és Arany János - és prózaírókat - Móricz Zsigmond és Jókai Mór -, valamint festőket - Barabás Miklós, id. Markó Károly, Lotz Károly, Csontváry Kosztká Tivadar, Káplár Miklós - ihletett meg a hatalmas síkság, s adtak róla alkotásaikban utolérhetetlen rajzolatot.

*b.) Összehasonlító elemzés
(beleértve a hasonló helyek
védelmi állapotának
ismertetését)*

Természeti adottságait tekintve a Hortobágyi Nemzeti Park alapvetően kontinentális, alkalikus kémiájú öntéstalajon, a jégkor vége óta pusztulóban levő hordalékkúpon elhelyezkedő majdnem tökéletesen sík, időszakos ártér. Formakincse részben a feltöltött ártéri síkságokra, részben a sztyepei éghajlaton pusztuló löszhátakéra jellemző. Előbbiekre példák a hosszú, hátszerű kiemelkedések, kisebb dűnevonulatok, morotvák, utóbbiakra az eróziós árkok, kisebb sztyepptalak, lefolyástalan mélyedések és maga a padkás sziki erózió is.

Ilyen geológiai, geomorfológiai jellegzetességekkel rendelkező terület Európában a Kárpát-medencén kívül alig ismert, nagyobb összefüggő foltokban már csak az Ural folyótól keletre jelenik meg újra. Kontinensünkön a néhány km²-es szolonyces talajú kontinentális síkságok már nagyinak számítanak.

A Kárpát-medence nemzetközileg is ismertebb szikes területei még a Fertő-tó a Fertőzuggal (Seewinkel) és a Duna-völgyén végighúzódo szikes puszta láncolat a Kiskunsági Nemzeti Park részeként. A Fertő maga egy eredetileg majdnem lefolyástalan mélyedésben helyet foglaló szikes vizű sekély tó, tőle keletre homokdűnék között felgyülemelő kisebb szikes tavacskákkal. Itt a száraz szikesek kis kiterjedésűek, a Duna hordalékanyagának megfelelően meszesek, a hidrogeológiai adottságok miatt pedig szoloncsákosak. A terület a Fertő-Hanság Nemzeti Park révén élvez védeltséget, a Fertő-tó egyben a Ramsari Egyezmény által jegyzett nemzetközi jelentőségű vizes élőhely is. Ugyancsak meszesek és szódás-szoloncsákosak a duna-völgyi szikes puszták is, melyek fajkészlete és tájtörténete szintén jelentősen eltér a Hortobágyétól. A fentiekből következően ezek a területek nem alkalmasak a valódi összehasonlításra.

A Hortobágyhoz legjobban a Tisza folyó átelleses, jobb partján elterülő Borsodi Mezőség hasonlít, mely területét tekintve is Európa második legnagyobb szikes pusztája a Hortobágyot követően. A helyi lakosság is érzi ezt a hasonlóságot, mivel "Kis-Hortobágnak" nevezi. Védeltségi szintje a Bükki Nemzeti Park Igazgatóságához tartozó Borsodi Mezőség Tájvédelmi Körzet révén megfelelő. A védett természeti terület kiterjedése a Hortobágyi Nemzeti Parkénak közel egyharmada. Kétségtelenül jelentős természeti értékei mellett integritása valamivel rosszabb (határai tagoltabbak, lényegesen kisebb is), több a belső zárványszántó, a vizes élőhelyek száma és kiterjedése jóval alacsonyabb. A Hortobágnak azonban méltó kiegészítője, geológiai értelemben pedig a Hortobágy kb. 10 ezer évvel ezelőtti képét mutatja, mert a Tisza folyó (északnyugat felé sodródva) a Hortobágyot jobban átdolgozta laterális eróziójával, mint ezt a területet. A két puszta szerves kapcsolatát azonban máig megőrizte. A Borsodi Mezőség flórája és faunája a Hortobágyéra emlékeztető, általában jellemző egyes pusztai specialitások hiánya, vagy jóval kisebb egyedszáma, mint a Hortobágyon, míg egyes hegyvidéki fajok a közeli Bükk hegységből idáig képesek voltak leereszkedni. A tájhasználatot tekintve a Hortobágy Európa azon területeivel vethető össze, ahol a külterjes síksági legeltetés nagy, összefüggő,

Összehasonlító elemzés
(folytatás)

településektől mentes területeken folyik, elsősorban szikes síkságokon.

Itt említhetők például a spanyolországi dehesák, melyek azonban mediterrán tájak, több fás növényzettel, és nem szikes talajon. Legeltetésük ugyancsak időszakos, de inkább nyáron, és nem télen kell azt szüneteltetni. Fontos különbség az is, hogy a dehesák helyén a korábbi történelmi korokban még jelentős erdőségek voltak. Ezzel szemben a Hortobágy az eljegesedést követően már soha nem erdősödött be (azelőtt sem volt erdős), a nomád állattartás beindulása (kb. 4-4.500 éve) pedig a nagyobb erdőfoltok további kialakulásának lehetőségét végleg megszüntette.

Lényegesen kisebb méretűktől eltekintve, szikességük alapján már jobban hasonlítanak a Hortobágyhoz a Kárpát-medencén kívül a Duna-deltától délre elhelyezkedő lagunarendszer partján levő szikes legelők a Sinoe és a Razelm tavak partján, Isztrián. Ezek is alapvetően extenzív juhlegelők, a Hortobágyhoz hasonlóan sem szántva, sem erdővel borítva a korábbi időszakokban nem voltak, ugyanakkor a szikes területek a Hortobágytól eltérően alapvetően szoloncsásosak.

A Hortobágnál ugyancsak jóval kisebb Aszkanyija Nova Nemzeti Park (Dél-Ukrajna) tájképileg és földhasználatában is emlékeztet a Hortobágyra. Ez a terület viszont egy nagyon mélyen elhelyezkedő talajvízzel (15-20 m-nél többnyire mélyebben, míg a Hortobágyon az átlag 1-4 m) jellemezhető ősi löszpuszta, melyben szikes foltok csak a felszín tagoló nagyobb sztyepptalakban (pódok) fordulnak elő. Összegezve megállapítható, hogy jellegében és méreteiben a Hortobágy - **a kontinens legnagyobb pusztájaként** - Európában egyedülálló.

c) Eredetiség/teljesség
(integritás)

A Kárpát-medence központi részén elhelyezkedő Alföldnek mintegy 15 %-án található szikesedés. Több irodalmi forrás a szikesedés folyamatát a 1850-1880-as évek közötti folyószabályozáshoz kapcsolja, ugyanakkor számos, a folyószabályozást megelőző útleírás, katonai térkép és tudományos munka is említést tesz szikes növény- és talajfoltokról a Hortobágy területén. Tény, hogy a Hortobágy területének jelentős részén az elmúlt 6000-7000 év során folyamatosan számolnunk kell produktív gazdálkodást folytató kultúrák, köztük nagyállattartó népesség jelenlétével és ezeknek a paraszti közösségeknek a környezetátalakító szerepével. Az elmúlt 30.000 év quartergeológiai-quarterpaleontológiai elemzése is mégis azt bizonyítja, hogy **a hortobágyi szikes területek kialakulása, a szikesedés folyamata nem antropogén hatásra történt, hanem jóval a produktív gazdálkodást megelőzően, a pleisztocén végén már kialakult a Hortobágy keleti peremén.** Sőt, a geológiai, geokémiai elemzések azt bizonyítják, hogy a mintegy 14.000-40.000 évek között kialakult magas karbonát és szilikáttartalmú kőzetnek, az ún. "infúziós lösznek" alapvető szerepe van a szikesedés folyamatában és a szikesedés kifejlődése a területen közettani, éghajlati illetve hidrogeológiai adottságok egymásra hatásának következménye.

A jelölt területen a szikesedés geológiai-hidrológiai-éghajlati feltételei, már a 25.000-32.000 évvel ezelőtti, enyhe, száraz (arid) vegetációs periódusokkal jellemezhető interstadiális időszakban fennáltak. Ekkor alakult ki a Hortobágy keleti peremén egy kiterjedt szikes talajhorizont, melyet komplex geokémiai elemzéssel lehetett bizonyítani és valamennyi recens szikesedésre jellemző ásványtani bélyeg (amorf kovagél, kalcitprecipitátum) jelenlétét lehetett igazolni sőt mikrokristályos gipszet is sikerült kimutatni.

Ezt az időszakot követően a 12.000 évnél fiatalabb, pleisztocén/holocén határán kialakult rétegekben lehetett kimutatni szikesedést, de nemcsak ásványtani-geokémiai módszerekkel, hanem egy sótüdő Mollusca faj, (*Anisus spirorbis*) domináns elemmé válása nyomán. Ez a faj a recens faunaelemzések alapján alkalikus, nátriumhidrokarbonátos vizekben, 9-10 közötti pH értéknél, az édesvízi malakofauna egyetlen elemeként is életképes marad, ezért ennek a fajnak a dominancianövekedésénél a terület vizeinek elszikesedésére, alkalizációjára következtethetünk. Ez játszódott le mintegy 9.000-12.000 évvel ezelőtt a Hortobágy keleti és délkeleti részén.

A régészeti lelőhelyekről származó zsákmányállatsontok alapján a holocén fiatalabb szakaszaiban, i.e. 1000-3000 között igazi sztyeppe elemek (*Equus ferus gmelini*, *Equus hemionus anatolicus*) is éltek a Hortobágy területén.

Ezek az ásványtani, quarterpaleontológiai adatok egyértelműen bizonyítják, hogy **a Hortobágy területén a szikesedés és szikes puszta kialakulása jóval a történelmi idők, illetve a produktív gazdálkodás, a nagy állattartó kultúrák megjelenése előtt már megtörtént.**

A jelölt terület teljességének (integritásának) legfőbb bizonyítékai:

A természetes, illetve a napjainkra már erősen természetközeli állapotokat mutató mesterséges vizes élőhelyekkel tarkított füves élőhelyek teljes szeriesze borít nagy területeket a magasabb fekvésű löszhátaktól kezdve a rövid fűvű padkás szikesekre jellemző különböző társulásokig, valamint a mocsarak nyíltvizes részeitől a nádasokon, zombékosokon keresztül a vizes élőhelyeket övező szikes rétekig.

Nagy kiterjedéséből következően a terület megfelelő táplálkozó, illetve pihenő területet biztosít több jelentős térigényű ragadozómadárnak (parlagi sas, réti sas, pusztai ölyv, kerecsen) valamint számos nagy tömegben vonuló madárfajnak (daru, vadlibafajok, havasi lile, pajsos cankó). A Hortobágyi Nemzeti Park fontosságát ebben a tekintetben nemzetközi egyezmények is elismerik, lévén teljes területe Bioszféra Rezervátum, valamint 23.121 ha a Ramsar Egyezmény által védett nemzetközi jelentőségű vizes élőhely.

A Hortobágyi Nemzeti Park területének épített környezete, nemcsak Magyarország, hanem Európa egyik legkülönlegesebb színfoltja. A táj, a puszta történelme a messzi múltba nyúlik vissza.

Az előterjesztési terület mai épített környezetének különlegesen értékes emlékei a kurgánok (helytelen, népies nevükön kunhalmok), melyek a jellegzetes síkvidéki táj meghatározó elemei. A kurgánok nemcsak mint tájképi elemek értékesek, hanem egyszersmind becses kultúrtörténeti emlékek is. Régészeti kutatások derítették fényt rá, hogy a kurgánoknak nagy része rézkori, kora bronzkori temetkezések, telepek, szarmata, germán és honfoglaláskori temetők, Árpád-kori templomok, sírok és olykor valóban kun temetkezések helyszíne. Más részük, a késő neolitikumból vagy a bronzkorból származó ún. tellek, korabeli telephelyek nyomait őrzik.

A Kárpát-medencében megtelepülő magyarság már a X-XI. században birtokba vette a füves pusztákban, folyókban, mocsarakban bővelkedő, a nagyállattartó életmód számára rendkívül alkalmas vidéket. A XIII. század elejére a mainál lényegesen sűrűbb településhálózat alakult ki a térségben, ami az 1241-1242. évi tatárjárás pusztítását követően részben újratelepült. Több település is rendelkezett – gyakorta éppen kurgánokra telepített – templommal, az Ohat- és Káta-nemzetségeknek monostorral rendelkező központjairól is tud a kutatás. A jelölt terület településhálózata (50-100 km²/település) ugyanakkor mindvégig ritkább maradt az országosnál (10-20 km²/település).

Mindezek mellett azonban számunkra a Hortobágy tájegység és a Hortobágyi Nemzeti Park mai épített környezetének talán mégis az a vonása a legbecsesebb, ami már a XIV. században meginduló és a XVI. század végére beteljesülő pusztásodás eredményeként jött létre. Az egykoron településekkel benépesített térség belseje lakatlanná vált, az elhagyott falvak határainak többségét Debrecen városa szerezte meg. A megszerzett földterületet előbb bérbe adta, majd a XVIII. század elejétől saját kezelésben külső legelőterületként hasznosította.

A mai épített környezet számunkra különösen értékes és egyedülálló karakterisztikumát ez a sajátos tájhasználat, az extenzív állattartás alakította ki és formálta meg, amely bár a múlt század közepén megkezdett folyószabályozások és a mezőgazdasági művelés térhódítása következtében összezsugorodott ugyan, ám éppen a Hortobágyi Nemzeti Park területén mindmáig fennmaradt. Az állattartásnak ez a fajtája tulajdonképpen alkalmazkodik a természethez és csak keveset alakít rajta. Ez a kevés alakítás többnyire kutak, ideiglenes szállások és közösségi rendeltetésű épületek, hidak, csárdák építésében merült ki. A hortobágyi Kilenclükú-híd az ország leghosszabb közúti kőhídja. A környezetében álló Nagyhortobágyi csárda az Alföld leghíresebb és legnagyobb csárdaépülete. A XIX. század első harmadában épített híd és a XVIII. század végi eredetű csárda egykor országos jelentőségű állatvásárok színhelye volt. Ugyancsak jelentős építészeti emlékek a térségben még álló egyéb műemléki védettséggel rendelkező csárdaépületek is.

d.) A felvételt alátámasztó ismérvek (és a jelölés bizonyítása ezek alapján)

24.a (iii-iv) A Hortobágyi Nemzeti Park területén megtalálhatók a XVII-XIX. századi hagyományos pásztorkodás s a pusztai életformához kapcsolódó egyedülálló ideiglenes és állandó építmények.

A három oldalról településlánccal övezett Hortobágyi Nemzeti Park térségének – az előterjesztési területnek - a mai épített környezetét gazdag történeti rétegzettség jellemzi. Benne az egymást váltó népek és kultúrák különböző időszakból fennmaradt emlékanyaga lelhető fel. Megtalálható itt a Kr.e. II. évezred táján emelt kurgánoktól kezdve a magyar középkor elpusztult településein keresztül a XVIII-XIX. század folyamán emelt, ma is funkcionáló számos, értékes és kivételes építészeti emlék.

S bár a mai épített környezet gazdagon és sokszínűen rétegzett is, karakterisztikumának Magyarországon és Közép-Európában egyedülállóan különleges jellegét mégis az a XIV. századtól kezdődő és a XVII. század végi török háborúig tartó folyamatos elnéptelenedés következtében kialakuló pásztorkodás szabta meg, amely kiváltképpen nagy jelentőségre emelkedett a XVIII-XIX. században.

24.a (v) A Hortobágyi Nemzeti Park területe a legeltetési földhasználat mai napig fennmaradt egyedülálló példája.

Az állattartás már a területet i.e. 4-5000-tól lakó nomád népeknek, illetve később a honfoglaló magyarságnak is meghatározó foglalkozása és életformája volt. Ez a gazdálkodási forma a középkor folyamán sem merült feledésbe - egy XVI. század második feléből való térképen térségünket legelő marhákkal jelölik -, és felvirágzása máig tartóan meghatározta a térség épített környezetének arculatát. A pásztorkodás a földhasználatnak az a módja, mely a táj alapvető természeti karakterét nem változtatja meg, hanem alkalmazkodva annak adottságaihoz, károsítása nélkül hasznosítja azt.

A tájhasználatnak ez a módja csupáncsak kiterjedt legelőterület igényel, szilárd építményt szinte semmit, vagy csak nagyon keveset. Éppen ezért egyáltalán nem véletlen, hogy az előterjesztési területen csak nagyon kevés építmény található. Ezek az építmények – az állatok számára épített kutak, fából készült és náddal fedett téli szállások, vagy a folyók felett átívelő hidak, az utak mentén egymástól félnapi-napi járóföldre telepített csárdák – nemcsak az egykori pásztorélet értékes dokumentumai, hanem az ember és a természet harmónikus együttélésének máig létező bizonyítékai is.

24.b (i), 38. A Hortobágyi Nemzeti Park által reprezentált táj a mai napig őrzi a hagyományos legelőterületek valamennyi megkülönböztető sajátosságát, s ennek köszönhetően nagyfokú biológiai változatosság jellemzi.

A Hortobágyi Nemzeti Park **Európa legnagyobb természetes eredetű (nem erdőirtások révén kialakult) és máig megmaradt legelőtája**, melyre ennek megfelelően a természeti értékek – fajok és élőhelyek – nagyfokú diverzitása jellemző. A terület ősi karakterét az emberi beavatkozások alig változtatták meg, önálló település a jelölt területen nincs. A Hortobágyon sok helyen megfigyelhető településektől, fáktól, fasoroktól vagy erdőktől és egyéb kiemelkedő létesítményektől mentes töretlen látóhatár esztétikai különlegesség. A jelölt területen található a legváltozatosabb és legnagyobb szikes mocsarak több tíz négyzetkilométernyi kiterjedésben. A változatos, természetes és mesterséges vizes élőhelyek következtében a Hortobágyi Nemzeti Park Közép-Európa egyik legjobb vízmadárparadicsoma.

24.b (ii) A jelölt terület megfelelő védelmét a tulajdonviszonyok, a hazai természetvédelmi jogrendszer és nemzetközi egyezmények biztosítják.

A Hortobágyi Nemzeti Park területének jelentős része (közel 70 %), valamint számos műemlék a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság, mint állami, természetvédelmi szervezet tulajdonában van.

A teljes terület megfelelő védelmét az 1996. Évi LIII. tv., és az annak végrehajtási utasításait képező KTM rendeletek biztosítják.

A megfelelő kezelés alapja a HNP 1997-ben készült természetvédelmi kezelési terve.

A HNP teljes területe az UNESCO MAB programja által nyilvántartott Bioszféra Rezervátum, több mint 23 ezer ha pedig a Ramsari Egyezmény hatálya alá tartozik.

3. Leírás

a) A terület leírása

Természeti értékek

A kontinentális (nem tengerparti) szikes talajok európai "locus classicus"-a a Kárpát-medence. A talajtípusok és altípusok tekintetében valamennyi előfordulása közül a legnagyobb kiterjedésűek és legváltozatosabbak a hortobágyi talajok, különleges mikro-geomorfológiai és eróziós formákkal, mikroélőhelyekkel, melyek közül kiemelendő az ún. szikpadka, melynek magassága 1-2 cm-től 1-1.2 m-ig változik. Szolonyec, illetve kisebb részben szoloncsák szikes talajok borítják a Hortobágy kistájának (összesen 2300 km²) mintegy 60 %-át.

Geológiai eredetéből, speciális talajtani és klimatikus viszonyaiból következően a táj karaktere alapvetően fátlan és teljesen sík (a Hortobágyi Nemzeti Parkon belüli legnagyobb természetes relief-különbség mindössze 6 m). Az összefüggő, természetes füves terület nagysága 54 ezer ha (CORINE Land Cover), melyet szikes mocsarak, halastavak, kisebb szántók illetve erdők tarkítanak.

A Hortobágyi Nemzeti Park legfontosabb természetes vagy természetközeli élőhelyei a következők (a zonációnak megfelelően a legmélyebb területektől a legmagasabbak felé haladva):

1. A mocsarak legmélyebb részei, nyílt vízborítással (domináns növényfajai: *Potamogeton* fajok, *Stratiodes aloides*, *Nymphaea alba*, *Nuphar luteum* és *Nymphoides peltata*). Egyes években kiszáradnak, ami akadályozza a tőzegképződést.
2. Nádasok és nádas-habitusú vegetáció (ebben az esetben *Typha angustifolia* és *Schoenoplectus tabernaemontani* jellemző elsősorban). Általában kiszáradnak az aszályos időszakokban. A maximális vízmélység 1-1.5 m alatt marad elsősorban hóolvadás után.
3. Kontinentális jellegű alkáli-szikes mocsárrétek nádas, magassásos habitussal. Domináns fajai a *Bolboschoenus maritimus* és a *Schoenoplectus tabernaemontani*. Elsősorban a benövényesedett szikes mocsarakban és a korábbi nyílt vizes legelőtavak szegélyében fordulnak elő. Vízjárasi típusuk hasonló a nádasokéhoz, de valamivel hosszabb ideig állnak szárazon.
4. Középmagas fűvű szolonyec sziki rétek, többnyire zombékoló megjelenéssel:
 - 4.a.. Középmagasfűvű, zombékoló rétek magasabb talajvízű, szikesebb réttalajokon (szolonyeces réti talaj) (*Agrostio-Beckmannietum eruciformis*). Gazdag sziki növényfajokban (*Bupleurum tenuissimum*, *Pholiurus pannonicus*, *Puccinellia limosa*), de általában fajszegényebb, mint a 4.b típus és a vízborítás 1-2 héttel tartósabb.
 - 4.b. Kevésbé szikes, szárazabb réttalajok rétjei (*Agrostio-Alopecuretum pratensis* és *Agrostio-Glycerietum poiformis* társulások). A semlyékekben nedvességigényesebb növényfajok (pl. *Lysimachia nummularia*, *Lythrum hyssopifolium*, *Sium*

sisaroides) jellemzőek. Átlagos évben a zsombéktetőket csak rövidebb ideig, a semlyékeket fél évnél hosszabb ideig borítja víz.

5. Szikfoki társulások (*Puccinellietum limosae* és rokonai), melyekben dominánsan *Puccinellia limosa*, *P. distans*, *Plantago tenuiflora* és *Aster tripolium* ssp. *pannonicus* van jelen. Átlagos évben vízborítás télen jelenik meg rajta, a hóolvadás után május-júniusig marad rajta víz.
6. Bárányparéjos vakszik (*Camphorosmetum annuae*). Sivatagi jellegű növényzet *Matricaria chamomilla*, *Matricaria inodora* fajokkal, izsaposabb, kevésbé agyagos talajokon *Spergularia* fajokkal is. A vízborítás a hóolvadás után átlagosan áprilisig, legfeljebb májusig tart.
7. Ürmös szikes puszta (*Artemisio santonici-Festucetum pseudovinae*). Szolonyeces talaján a humuszszint 10 cm-nél vékonyabb, gyakran erodált. Hasonlít a belső-ázsiai ürömsztyeppekhez. Egyéb jellemző fajai: *Trifolium parviflorum*, *Bupleurum tenuissimum*, *Plantago schwarzenbergiana*, *Taraxacum bessarabicum*. A növényzet borítása sosem teljes. Ez a vegetációtípus borítja a tiszántúli szikes gyepterületek legnagyobb részét (a Hortobágyi Nemzeti Park 30-40 %-át). Hóolvadás után március-áprilisig borítja víz, de nem minden évben.
8. Jobb minőségű, humuszosabb szolonyec sziki talajok cickafarkos füves pusztája (*Achilleo-Festucetum pseudovinae*). Cickafark fajai az *Achillea setacea* és *A. collina*. Jellemzői az apró virágú *Trifolium* fajok, a *Lotus tenuis*, *Lotus angustissimus*, *Centaurea pannonica*. Jelentős kiterjedésű, akár több ezer ha-os foltokon. Csak nedves telek után kap vízborítást.
9. Magas fűvű löszpuszták *Festuca rupicola*, *Salvia nemorosa* és *Salvia austriaca* fajok dominanciájával. A legelőkön általában csak degradált maradványai fordulnak elő, a leggazdagabb előfordulásokon *Astragalus austriacus*, *Phlomis tuberosa*, *Inula germanica* stb. fajokkal. Víz soha nem borítja, a talajvíz az év nagy részében 3 m-nél mélyebben van.
10. Szikes erdőssztyepp-tisztások közép magas fűvű rétje (*Peucedano-Asteretum sedifolii*), mely a maradvány sziki tölgyesek tisztásain található elsősorban. Vízborítás kora tavaszig marad rajta. Fajgazdag társulás, ahol a száraz pusztai és a réti fajok keverednek egymással, így található: *Vicia narbonensis* ssp. *serratifolia*, *Aster linosyris*, *Dianthus ponederae*, *Rumex pseudonatronatus*, *Iris spuria*, *Festuca pseudovina*, *Alopecurus pratensis* stb.).
11. Maradvány tölgyes sziki talajon. Mindig *Peucedano-Asteretum* társulással alkot mozaikot. Lombkoronaszintjében *Quercus robur* és *Quercus cerris* domináns, cserjeszintjében sok egyéb faj mellett *Acer tataricum* és *Acer campestre*, gyepszintjében erdei és sziki fajok keverednek. A vízrendezések előtt egyes években áradások érintették. A talajvíz alkalikus, és elég magasan van.

12. Ártéri tölgy-köris-szil ligeterdők. Zárt erdő, melyben domináns fafajok a *Quercus robur*, *Ulmus minor* és *Fraxinus angustifolius ssp. pannonica*. Egészséges előfordulásai árterületeken vannak.

A felsorolt élőhelyek aránya a Nemzeti Parkban a szántókat, telepített erdőket, halastavakat, fanet és belterületeket nem tekintve a következő képet mutatja:

- *Artemisio-Festucetum pseudovinae* (ürmös sziki gyepek): 35-40 %.
- *Achilleo-Festucetum pseudovinae* (cickafarkos sziki gyepek): 30-35 %.
- *Agrosti-Alopecuretum pratensis* rét: 15 %.
- Összes többi réttípus, főleg *Agrosti-Beckmannietum eruciformis*: 5 %.
- Zsiókás mocsarak (*Bolboschoenetum*): 3 %.
- Nádasok és nádas jellegű vegetáció: 3-4 %.
- Egyéb: 1-3 %.

Amint az a fentiekből is kitűnik a jelölt területre az élőhelyek nagyfokú diverzitása jellemző. Az élőhelytípusok sajátosságából következően a növények fajdiverzitása ugyan nem kiemelkedő, ugyanakkor több nemzetközi jelentőségű növényfaj is előfordul a Hortobágyi Nemzeti Parkban, melyeket az *A függelék* 1. számú táblázata mutat be.

A Hortobágy legismertebb és legjelentősebb természeti értékét madárvilága képviseli. Vízimadarak és ragadozómadarak számára egyaránt Európa egyik legfontosabb vonuló és fészkelőhelye. A Hortobágyi Nemzeti Park madártani jelentőségét elsősorban vízimadaráinak áttekintésével jellemezhetjük, melynek során követjük a Ramsari Egyezmény azon feltételrendszerét, ami alapján egy élőhely nemzetközi fontosságú vízivadvédelmi területté nyilvánítható:

Adott vízimadár faj valamennyi alfaja tekintetében a Hortobágyon a következő fajok fészkelő állománya a teljes világállomány 1 és 10 %-a között van: bölömbika (*Botaurus stellaris*), kanalasgém (*Platalea leucorodia*), fattyúszerkő (*Chlidonias hybrida*).

Adott vízimadár faj egyetlen alfaja tekintetében a Hortobágyon a következő fajok fészkelő állománya a teljes világállomány 1 és 10 %-a között van: nagykócsag (*Casmerodius albus albus*).

Adott vízimadár faj valamennyi alfaja tekintetében a következő fajok vonuló, de a Hortobágyi Nemzeti Park területén legalább néhány hetet eltöltő állományának egyedszáma meghaladja a teljes világállomány 10 %-át: nagylilik (*Anser albifrons*), daru (*Grus grus*), piroslábú cankó (*Tringa totanus*).

Adott vízimadár faj valamennyi alfaja tekintetében a következő fajok vonuló, de a Hortobágyi Nemzeti Park területén legalább néhány héten keresztül tartózkodó állománya a teljes világállomány 1 és 10

%-a között van: kislilik (*Anser erythropus*), vékonycsőrű póling (*Numenius tenuirostris*), pajzsoscankó (*Philomachus pugnax*).

A nagyililik számára legalkalmasabb európai telelőterületek a Pannon-síkságon találhatóak, közülük legfontosabbnak a Hortobágy bizonyult.

A rejtett életmódú **vékonycsőrű póling** (*Numenius tenuirostris*) csupán a világ néhány pontján tűnik fel rendszeresen (költőhelyei még mindig ismeretlenek). A Hortobágy azon ritka területek egyike, ahol évente megfigyelhető a faj egy-két egyede.

A felsorolt madárfajok közül az alábbiak költenek nádasokban, illetve nádas típusú szikes mocsarakban: bölömbika, kanalasgém és nagykócsag. Táplálkozóhelyül egyéb élőhelytípusokat is felkeresnek, ilyenek például a sekély, időszakos vízállások és kis tavak, halastavak, rizstelepek, csatornák, mezőgazdasági területek (főképp a termények betakarítása után).

Az említett fajok közül csak egyetlen részesíti előnyben a dús növényzetű állóvizek nyíltvizes foltjait, ez a fattyúszerkő, mely vízfelszínen úszó fészkeit különféle hínárnövények leveleire építi.

Ősszel és tavasszal a vonuló madártömegek alvó- és pihenőhelyként legfőképp a sekély vízzel borított szikes gyepeket és a halastavakat használják. A lilealkatúak családjához tartozó fajok szintén ezeken a helyeken gyűjtik táplálékukat, ám a darvak és a vadludak gyakran választják táplálkozóhelyként a környező mezőgazdasági területeket.

A Birdlife International által kiadott, Európa veszélyeztetett madárfajainak állományadatait feldolgozó kézikönyvben szereplő fajok közül a Hortobágy térségében összesen 17 madárfajt tartunk nyilván a könyvben említett fajok közül, közöttük:

Rendszeres fészkelők:

- **Kis kárókatona** (*Phalacrocorax pygmaeus*) /30 pár/
- **Haris** (*Crex crex*) /néhány pár/
- **Túzok** (*Otis tarda*) /egyedszámuk jelenleg 150 körül van, de a populáció a nemzeti park déli határában található dévaványai állománnyal is kapcsolatban van, így összegyedszámuk meghaladja az ötszázat egy 4000-5000 négyzetkilométernyi területen/
- **Csíkosfejű nádiposzáta** (*Acrocephalus paludicola*) /620 éneklő hím, számuk évről évre szépen gyarapszik, az állomány meghaladja az ismert világállomány 10 %-át !/.
- **Rétisas** (*Haliaeetus albicilla*) /1-2 pár költ évente, maximum 70-80 egyed rendszeresen áttelel /,
- **Pusztai ölyv** (*Buteo rufinus*) /Közép-Európában Magyarország az egyedüli fészkelőterülete, a Hortobágyi Nemzeti Park területén egy-két pár költ, az átnyaraló egyedek száma húsz körül van/.

Egyéb fontos fajok:

- Vörösnyakú lúd (*Branta ruficollis*) /rendszeres vonuló, eddigi legnagyobb egyedszáma meghaladta az 50-et/
- Vörös kánya (*Milvus milvus*) /minden évben megjelenik néhány egyed/
- Parlagi sas (*Aquila heliaca*) /alkalmi fészkelő is, de főképp átnyaraló fiatalok, maximális egyedszám 10/,
- Vékonycsőrű póling (*Numenius tenuirostris*) /lásd fentebb/.

Itt kell megemlítenünk, hogy a Hortobágy az *Anatidae* fajok afrikai és nyugat-ázsiai populációról szóló atlasz szerint kulcsfontosságú élőhely többek között (key site) a nagyililik (*Anser albifrons*), a kislililik (*A. erythropus*) és a cigányréce (*Aythya nyroca*) szempontjából is.

A Hortobágy száraz szikes pusztáin költ egy Európában gyakori mediterrán pacsirtafaj endemikus alfaja, a **szíki pacsirta** (*Calandrella brachydactyla hungarica*). Ez az alfaj a világon kizárólag a Hortobágyi Nemzeti Park területén költ minden évben. Sajnálatos módon egyedszáma rohamosan csökken és jelenleg közel áll az eltűnéshez. Fészkelőhelyéül az ürmös szíki legelők tavasszal időszakosan sekély vízzel borított szakadozott padkaperemeit választja. Gyakran telepszik meg mezőgazdasági táblák kopár szikes foltjain is.

Az európai állomány adatok tekintetében különös figyelmet érdemelnek az alábbi fajok:

Bakcsó (*Nycticorax nycticorax*): a magyarországi állomány /4,5 ezer pár/ Európa /50 ezer pár/ harmadik legnagyobb állományát jelenti, ebből a Hortobágy térségében hozzávetőleg ezer pár költ.

Vörösgém (*Ardea purpurea*): a magyarországi állomány /900 pár/ Európa /8000 pár/ negyedik legnagyobb állományát jelenti, ebből a Hortobágyon 180-200 pár költ.

Kerecsensólyom (*Falco cherrug*): A hozzávetőleg 500 páros európai állományból Magyarországon jelenleg 150 pár költ, a Hortobágyon lakott fészkek maximuma 14 volt.

Kékvércse (*Falco vespertinus* v.) (EU 3300 pár, Mo. 2200 pár, Hortobágy maximum 600, jelenleg 180-200)

Feketeszárnyú székcicsér (*Glareola nordmanni*): Európában költő összállománya nem éri el a 100 párt, ebből a negyedik legnagyobbat képviseli a magyar 1-4 pár, ezek a Hortobágy térségében költenek.

A Hortobágy madárvilágának látványos színezőeleme az inváziószerűen felbukkanó **pásztormadár** (*Sturnus roseus*), legutóbb 1994-95-ben költött nagy tömegben, az utóbbi évben 1700 költő párral.

Az emlősfajta természetvédelmi szempontból legértékesebb képviselője a **vidra** (*Lutra lutra*), melynek több száz egyedből álló populációja él a területen. Jégkori élő fossziliaként tartják számon a nagyon ritka **csíkos egeret** (*Sicista subtilis trizona*).

A Hortobágy Nemzeti Park legfontosabb, nemzetközi jelentőségű - nemcsak gerinces – állatfajait az *A függelék* 2. számú táblázatában foglaltuk össze.

Épített környezet

A Hortobágyi Nemzeti Park képe elválaszthatatlan az őt magába foglaló Hortobágy kistájétól, amely a Tiszai-alföld részeként különálló táji-történeti egységet jelent.

Az előterjesztési területet három oldalról, keletről, délről és nyugatról településlánc karélyozza, ellenben északon - amerről az áradó Tisza a szabályozások előtt nem feltétlenül minden évben, de előntötte a Hortobágyot - nyitott. Ennek a településgyűrűnek az egyik szerkezeti csomópontja a Tiszára, a Tiszafüred térségében kialakult átkelőhelyekre, a másik pedig a némiképp távolabb fekvő Debrecen városára, a terület regionális központjára támaszkodik. Szerkezeti váza a fővárost, Pest-Budát Erdéllyel Tiszafüreden és Debrecenen át összekötő, történetileg igen korai eredetű út, középpontjában a Hortobágy folyó vize fölött átívelő híd, környezetében az utóbbi évtizedekben kialakult Hortobágy településsel.

Jóllehet az épített környezet fent vázolt strukturális jellege a honfoglaló magyarok X-XI. századi megtelepedésétől napjainkig tartó évezrednyi időszakban alakult erre a formára, mindazonáltal már a magyarság által birtokbavett tájat is preformálnak mondhatjuk. Már akkor álltak azok a kurgánok, vagy népiesen halmok, amik a mai tájnak is meghatározó elemei. Ezek a kurgánok – amint azt a régészet kiderítette - éppúgy lehetnek rézkori, korabronzkori temetkezési helyek, halomsírok, mint neolit-, rézkori telepek, tell-ek, vagy ör- és határhalmok, esetenként azonban csupán természetformálta képződmények. A kurgánok tehát egyszerre meghatározó tájképi elemei a jellegzetes síkvidéki tájnak és értékes kultúrtörténeti emlékek is. A rendszerint 5-10 méter magasságú és általában 20-50 méter átmérőjű kúp, vagy félgömb alakú képződmények legtöbbször víz mellett - illetőleg egykori vízfolyások mentén -, de minden esetben vízmentes helyeken magasodnak. S bár a halomsírok, a kurgánok jelentős részét kifosztották az idők folyamán, régészeti megfigyelések és leletmentő ásatások alapján viszonylag jól ismerjük ezt a temetkezési szokást. Egyes esetekben az elhunytat csak gyékénybe csavarták és úgy hordták földet föléje, más esetekben kis faépítményt is emeltek a halott fölé és erre került a földrakás. A régészet feltárt olyan halomsírt is, ahol a sírkamrához bonyolult, labirintusszerű járatrendszer tartozott. Meg kell különböztetnünk a halomsíroktól a morfológiailag különböző lakódombokat, a tell-eket. Ezek alacsonyabb magasságúak a halomsíroknál, ellenben szélesebbek amazoknál és szabálytalanabb alaprajzúak.

A kurgánok nem egy esetben igen gazdag történeti rétegzettséget mutatnak. Gyakorta felhasználták temetkezéseikhez a térségben később élő más népek is, sőt a letelepedett magyarság is temetkezett beléjük és olykor templomát is rájuk építette.

A térség középkorát mindenekelőtt oklevelekből és régészeti megfigyelésekből ismerjük.

Általánosságban elmondható a XI-XII. századtól a XVI. század végéig tartó időszakról, hogy az előterjesztési területet a mainál lényegesen sűrűbb, ugyanakkor a korabeli magyarnál ritkább településhálózat jellemezte. Ennek a középkori települési struktúrának a Pest-Budáról Tiszafüred térségében kialakult átkelőhelyeken és Debrecen városán keresztül Erdélybe vezető út volt a gerince, lényegében a mai út elődje, egykori nyomvonala azonban a mindenkori tiszai elöntés függvénye lehetett. Annyi mindenesetre biztosnak látszik, hogy ez az út a Hortobágy folyót akkor is ott szelte át ahol ma, a Nagyhortobágyi híd fából készült előzményéről már a XIV. századból vannak adatok.

A rekonstruálható középkori településstruktúra annyiban hasonlít a mai struktúrához, hogy északon ugyanúgy kevés település fekszik, ahogy ma, ellenben a mai Hortobágy, Nagyhegyes, Nádudvar és Nagyiván által bezárt négyszögben számos település volt található. Jelentős számban lokalizált településeket a kutatás a Karcag, Berekfürdő és Kunmadaras vonalától keletre elterülő részekre is. Nevüket - Ohat, Bodajcs, Bágyegyház, Derzs, Csécs, Papegyháza, Zám, Szabolcs, Máta, Balmaz, Elep, Angyalháza, stb. - nem egy esetben a későbbi puszták elnevezése őrizte meg.

Ezen települések közül a települések közül jónéhány rendelkezett templommal is, a mai Hortobágy község tágabb környezetében több ilyenről is rendelkezünk adatokkal. Két nemzetségnek, az Ohat-nak és a Káta-nemzetségnek a monostorral rendelkező központjairól is tudunk. A templomok többsége általában egyszerű, kisméretű falusi templom volt különálló haranglábbal. A főépület egyhajós terét rendszerint félköríves szentély zárta.

Térségünk középkorának átfogó megismerése, a történeti adatok alapján történő szisztematikus régészeti feltárása és a feltárt emlékművek esetleges rekonstrukciót követő bemutatása a jövő feladata.

A térség átalakulása, az elnéptelenedés már a XIV-XV. században megindult. A pusztásodási folyamatot a 150 évig tartó magyarországi török uralom teljesítette be. Az elnéptelenedés nyomán kialakult nagyhatárú puszták nem népesedtek be többé. Az elnéptelenedett pusztán soha meg nem szűnt, de a történeti viszonyok következtében felvirágzó állattartás, mint sajátos tájhasználat kialakította az épített környezetnek azt a képét, amit ma ismerünk és amit a pusztával, sőt rendszerint a magyar pusztával azonosítunk. Ez a tájhasználat keveset

épít és amit épít is, annak is a nagyobb része ideiglenes építmény. Az állatok itatására szolgáló kutak, téli szállások és az emberek szállásai alkalmi építmények, anyaguk a környezetben található fa és nád, a gyorsan elenyésző építmény helyett nem nehéz újat építeni. A napjainkra fennmaradt építményeknek - a hidaknak és csárdáknak mint közösségi létesítményeknek, amiket a pusztát birtokló és használó települések építtettek – anyaga már időtállóbb.

A Nemzeti Park területén, illetve határán található legfontosabb műemlékek a következők:

Balmazújváros

Kishortobágyi csárda. Épült a XVIII. század második felében. Tiszacsege-Debrecen, 3316. sz. út mellett.

Hortobágy

Pásztormúzeum, egykori szekérállás. Épült 1780 körül. Nagyhortobágyi kőhíd mellett.

Nagyhortobágyi csárda. Az 1699-ben épült épület bővítve és átalakítva 1737, 1777, 1781, 1815, 1880 években.

Nagyhortobágyi kőhíd. Épült a régi fahíd helyén, klasszicista stílusban, 1827-1833 között. Tervezte: Povolny Ferenc

Nagyhegyes

Kadarcsi csárda. Épült a XIX. század első felében. 33. sz. főközlekedési út mellett.

Nagyiván

Görbe csárda. Épült a XVIII. század közepe táján.

Tiszafüred

Meggyes csárda. Épült 1750-70 körül. Az egykori sóút épen maradt szakasza mentén, a megyehatáron.

A Nagyhortobágyi kilenclyukú kőhíd a környezetében álló csárdával és szekérállással, úgy is mint az egykori és mai vásárok színtere az egykori tájhasználat, a pásztorélet építészeti emblémája.

A Nagyhortobágyi kilenclyukú kőhíd nemcsak a Hortobágy, hanem Magyarország leghosszabb közúti kőhídja. Középkori előzmények és régi fahíd helyén épült 1827-1833 között, Povolny Ferenc tervei alapján. A zömök, kőburkolással készült mederpillérek fölött kőkeretes, boltozott nyílások emelkednek. A mellvédfal a hídfőknél szétnyílik, megkönnyítve a rajta áthajtó ménesek, gulyák és nyájak felhajtását. A híd jó arányaival, nyugodt és kiegyensúlyozott tömegével a magyarországi klasszicista építészet e sajátos műfajának

A terület leírása (folytatás)

utólérhetetlen emléke.

A Nagyhortobágyi kilenclyukú híd társa, a Zádor híd - említését nem mellőzhetjük – az előterjesztési terület déli része alatt fekszik. Az egykor szintén kilenclyukú 76 m hosszú kőhíd 1809-ben készült, 1830-ban a megáradt Zádor folyó elsodorta a két-két szélső pillért, amiket nem építettek vissza. A híd alatt ma már nem folyik víz.

A már említett tájhasználatnak a másik jelentős építészeti emléke a csárda, melyből az előterjesztési területen több műemlék is található. A csárda tulajdonképpen a XVIII-XIX. századi vidéki Magyarország, mindenekelőtt az Alföld olyan épülete, amely a területen keresztülfutó utak és nem utolsósorban az állattartó életmód következtében térségünkben különösen nagy jelentőségre emelkedett. A csárdák olyan építmények, amelyek a településeken kívül, egymástól félnapi-napi járóföld távolságra helyezkedtek el, funkciójukban vendéglátó épületek. Olykor csak csapszék vagy kocsmá, máskor vendégfogadó is van bennük. Az épület egyben az üzemeltető lakását is magában foglalja. A jellegzetes alföldi pusztai csárda. többnyire egymással szembenéző, földszintes, nádfedeles, elvéve zsindegyel, cseréppel tetőzött két épületből, nagy favályúval, vasalt vederral felszerelt gémeskútból állott. Az országút egyik oldalán állt a tulajdonképpeni "kocsmaház", kármentős ivószobával, innen elérhető borospincével és a csapláros lakásával, amely rendszeresen egy konyha, szoba, kamra. Némelyik csárdánál még egy-két vendégszoba is volt. A több vendégszobás pusztai csárda, amilyen hajdan nagy forgalmú Debrecen-pesti országútra néző kádarcsi és hortobágyi vendégfogadó, ritkaságszámba ment. A csárda elmaradhatatlan tartozéka továbbá az oszlopos tornác, esetleg széles gádor, nyáron hűvös borozgatóhely, éjszakára pedig ingyenszállás. A csárdával általában szemben az út másik oldalán volt az ún. "állás", amely szekérszín és istálló egyben. Mindkét végén kétszárnyú, széles kapu nyílt, a csárdával szemben levő oldalon pedig kisajtó. A két fő épületrészen kívül fontos volt a jó kút az itatóval, a karámok az állatoknak, valamint a termény- és szénatárolók is.

Nemcsak a Hortobágyinak, hanem az Alföldnek is a legnagyobb és leghíresebb csárdája a Nagyhortobágyi csárda, amely a mellette álló hídra települve a térség - és az egykori tájhasználatnak - mondhatnánk építészeti emblémája. Az épületkomplexum inkább csárda, mint vendégfogadó. Az L alakzatú, pince + földszintes, tornácos épület, mint a kutatás megállapította, több építéstörténeti periódus - 1737, 1777, 1781, 1815 1880 - alakult mai formájára. Az épülettel szemben az út másik oldalán áll a XVIII. század végén épült szekérállás egyterű épülete, ami ma a Pásztormúzeumnak ad helyet.

Szintén a Hortobágy folyón, a Balmazújvárosról Tiszacsegére vezető úton átívelő híd mellett található a Kishortobágyi csárda, amit feltehetően még 1790 előtt építettek. A szokatlanul szimmetrikus, zárt és tornácos kialakítású épület eltérő építészeti részletformái azt valószínűsítik, hogy az épület is több építési menetben alakult mai formájára.

A Kádarcsi csárda a Debrecenből Tiszafüredre vezető út mentén, a

A terület leírása (folytatás)

Kadarcs-ér partján épült a XIX. század első felében. Az L alakzatú, ívezetes tornácú szép karakterű klasszicista csárdaépület kisebb átalakításokkal napjainkig fennmaradt, ellenben az út másik oldalán állt szekérállás ma már hiányzik.

Tiszafüred keleti előterében, de az előterjesztési területen található a Meggyes csárda, amely elődjének a leégése után 1770 táján épülhetett, ma a Nemzeti Park csárdamúzeuma. A Meggyes csárda a népi építészet kitűnő példája, oszlopos tornáca klasszicista formálást sejtet.

Nagyiván község területén, a falu szélén áll a Görbe csárda épülete, amely a XVIII. század közepén épült. Különlegessége az épületnek, hogy önálló, nagyméretű termésköböl boltozott pincéje van.

Ebben a részben kell megemlékeznünk a térség sajátos tájhasználatának, a pásztor életmódnak a mára már elenyészett azon építményeiről is, amelyek egykor elválaszthatatlanul hozzátartoztak a puszta képéhez. Az állataival együttélő ember emelte ezeket az állatok és a maga számára. A szél ellen védelmet nyújtó szárnyékok, a karámok, aklok, a pásztorok számára emelt különböző kialakítású kunyhók közös jellemvonása az ideiglenesség. Anyaguk a természetben elérhető nád és fa, gyorsan megszerezhető, ám meglehetősen romlékony anyag volt, amit a pásztorok nem kellett felszámolnia, sorsára hagyhatott. A nagy itatókutak több gémmel megépített szerkezete, ha fából készült is, már időtállóbb alkotás, s egyszersmind a pásztorok iránytűje. Jellegzetes formájuk a puszta képének elmaradhatatlan eleme.

A Hortobágy történelmét két markánsan elváló korszakot kell megkülönböztetnünk: a honfoglaló magyarság IX. századi megjelenése, illetőleg X-XI. századi megtelepedése előtti hosszú időszakot és a letelepedéstől napjainkig tartó ezer évet, melyet további periódusokra bonthatunk.

Az újkőkortól a honfoglaló magyarok megjelenéséig tartó hosszú időszakot az egymást váltó népek állandó mozgása jellemzi. E népek közül tájalakító tevékenységgel jelent meg a rézkor végén, Kr. e. 2000 körül a keleti füves pusztákról a Kárpát-medencébe benyomuló pásztornép. A tájegység, illetőleg a Tiszántúl kurgánjainak jó részét ők építették.

A bronzkor itteni kultúrájáról kevés az ismeretünk, ellenben tudjuk, hogy a vaskor keleti eredetű lovasnépe a Kr. e. VIII-VII. században hasonlóan halomsírokba temetkezett.

A térség a római korban kívül esett a birodalom területén. Ebben az időszakban szintén keletről érkezett lovasnépek, a szarmaták uralták a területet, ők és legnagyobb csoportjuk, az Alföldet megszállva tartó jazigok a rómaiaktól függő viszonyban álltak. Az általuk épített sáncrendszer az ún. Csörsz-árka a római limes elővédművének tekinthető, emléke a tájegység északi és keleti részein nyomokban napjainkig fennmaradt.

Az 567 körül lezajlott avar foglalás legjelentősebb emlékényaga a területünk határán kívül eső Kunmadarason feltárt fejedelmi sír. Az őket követő szláv lakosság emlékényaga ellenben nagyon hiányos.

A táj tehát már a honfoglaló magyarok X-XI. századi megjelenése is alakítottak volt mondható, az épített környezet mai karaktere azonban a letelepedést követő évezred során alakult mai formájára.

Miután a terület rendkívül alkalmas volt az akkoriban nagy állattartó foglalkozást űző magyarság megtelepedésére, már a X-XI. században birtokba vették a Tisza folyóra támaszkodó, folyóvizekben és mocsarakban gazdag vidéket, s rajta a XIII. század első felére – beleértve a ma csaknem lakatlan Hortobágyi Nemzeti Park területét is - a mainál sűrűbb településhálózat alakult ki.

A térség szerkezeti tengelye az ország fővárosát, Budát a Tiszafüred térségében kialakult átkelőhelyeken és a XIV. századtól egyre nagyobb jelentőségre emelkedő Debrecen városán át Erdéllyel összekötő út volt, a Hortobágy folyón átívelő hídjáról a XIV. századtól rendelkezünk adatokkal.

Jelentős esemény volt a kunoknak az 1241-1242. évi tatárjárást megelőző betelepülése. Első letelepedési helyük nem ismert, egy későbbi törvény azonban pontosan megjelöli helyüket, melyek közül az egyik a mai Nagykunság a Hortobágygal dél-nyugaton érintkezik.

Az 1241-42. évi tatárjárás a területet is végigpusztította. Jónéhány korábban virágzott település a tatárjárás után nem is népesedett újra, több falu az 1348-1360 között pusztító járványok következtében tűnt el, számos pedig az 1350-1410. évek közötti korai "urbanizálódás"nak nevezhető folyamat során néptelenedett el.

E folyamatokkal párhuzamosan egyre dinamikusabb fejlődést mutat a térségtől keletre elterülő Debrecen városa, amely mind több

elnéptelenedett település határát kebelezi be és Bihar megye székhelye, Várad mellett a régió második legjelentősebb városa lesz. Fontos ipari és kereskedelmi központ, a XV. század végén már nyolc országos vásárt tarthat évente. A XV-XVI. század fordulóján az ország legnépesebb városai közé tartozik.

Az 1241-1242. évi tatárjárást illetően a XIV. századi járványokat valamint a XV. század végén történt elnéptelendést a 150 évig tartó magyarországi török uralom teljesíti be.

Debrecen 1543-ban hódoltatja meg a török, 1555-ben pedig közvetlenül a szolnoki bég fennhatósága alá kerül, a török közigazgatás alól azonban mindvégig szabad. A város különös felvirágzása annak köszönhető, hogy három terület határán áll: az erdélyi fejedelemség, a török birodalom és a Habsburgok uralta magyar királyság határai érintkeznek a térségben. Debrecen a legmesszebbmenőkig kihasználja ezt a lehetőséget. A terület teljes elnéptelenedését, az addig még életképes falvak pusztulását az 1593-1608 közötti háborúk, 1594-ben a krími tatárok pusztítása és a 15 éves háború teljesíti be. A Hortobágy korabeli néptelenségét Magyarország legrégebbi részletes térképe is hűen ábrázolja (4. számú térkép).

A XVII. század legelejének jelentős történelmi eseménye a hajdúk letelepítése. A háborúk során földönfutóvá vált, katonai csapatokba szerveződött jobbágyok és nemesemberek fegyveres kíséretet vállaltak az exportra hajtott marhacsordák mellett és pénzért katonáskodtak is. Ellátásukat a vidék lakosságának megsarcolásával biztosították. Bocskai István katonáivá fogadta őket, és területeket jelölt ki a letelepedésre a területünket északkeletről karélyozó részekben. E települések sajátos alaprajza, szabályossága jól mutatja a telepítettséget és a védelmi funkciót.

A hortobágyi pásztorkodásnak, mint különös tájhasználatnak a kialakulását, felvirágzását és hosszú életét több okkal is magyarázhatjuk.

Kétségtelen, hogy kialakulását éppúgy magyarázzák a vidék természetföldrajzi viszonyai, mint az a tény, hogy a letelepülő magyarságnak az állattartás meghatározó foglalkozása és életmódja volt.

A XIII. század folyamán letelepített kunok is ezt a foglalkozást űzték és a terület soha nem is volt igazán másra alkalmas, mint állattartó életmódra. Amikor Magyarország a XV. századtól jelentős szarvasmarha exportőrré vált, a térség minden bizonnyal nagy hányaddal részesedett belőle.

A 150 éves magyarországi török uralom teljessé tette a már korábban megindult elnéptelenedést egyszersmind felvirágzásnak indítva a pásztorkodást. A mocsarakkal körülvett rétek-legelők világában ez az életmód viszonylagos biztonságot és függetlenséget élvezett. A terület nagyobb részét mindenekelőtt Debrecen - és polgárai - valamint többkörnyező település, így Hajdúböszörmény, Balmazújváros, Nádudvar, Püspökladány, Karcag és Kunmadaras birtokolta.

Érdekes jelenség, történelmi szempontból azonban teljesen érthető, hogy Debrecen városa számára az állattartás akkor lesz igazán fontos

és meghatározó bevételi forrás, amikor a város a 150 éves magyarországi török uralmat követően elveszíti egykori helyzetéből adódó jelentőségét. A város a XVIII. századtól rákényszerül arra, hogy a korábban tőzséreknek bérbeadott legelőterületet egyre inkább maga hasznosítsa.

A Hortobágy vidékén ekkoriban megszámlálhatatlan mennyiségben legelt a magyar szürke marha (magyarországi állomány még a múlt század 80-as éveiben is egymillió fölött volt) és a racka juh. Az állatok a kora tavasztól késő őszig, vagy – különösen a kezdeti időkben - akár egész évben a legelőkön tartózkodtak és csak télre terelték be őket a vizek közelében elhelyezett téli szállásokra.

Lényegében ez az időszak rögzíti a középkori eredetű, nyomvonalában azonban a XIX-XX. században módosuló úthálózatot és azt a településstruktúrát is, amit ma ismerünk és erre az időszakra vezethetők vissza az országutak mentén egymástól félnapi-napi járóföldre elhelyezkedő csárdák történeti gyökerei is, amelyek különösen nagy jelentőségre tettek szert térségünkben.

A pásztorkodás visszaszorulása a XVIII-XIX. század fordulójával veszi kezdetét. A piaci viszonyok romlása, a napóleoni háborúk és a fogyasztási szokások változása mindenképp a marhatenyésztést veti vissza. A XIX. század közepétől megkezdett vízszabályozások következtében megnő a mezőgazdasági művelésbe bevonható területek nagysága, ami a külterjes legelőterületek zsugorodását eredményezi. A Hortobágyi Nemzeti Parkot körülölelő tanyarendszer kialakulása erre az időszakra esik.

Jelentősen átstruktúrálja a táj korábbi képét a vasútvonalaknak a XIX. század végén történő kiépítése is.

A tájat ökológiai szempontból megváltoztató legjelentősebb hatás kétségkívül a Tisza-folyó XIX. század közepi szabályozása, majd az ezt követően a Hortobágy jobb gazdasági hasznosítását célzó számos, gyakran kudarcba fulladt kísérlet befolyásolta. A szabályozások előtt a Tisza a feljegyzések illetve a térképi dokumentumok alapján rekonstruálhatóan nem közvetlenül és nem minden évben árasztotta el a Hortobágyot. Aszályos években a folyó a medrében maradt, nagyvizes években azonban az ún. fokokon keresztül (melyek közül a legfontosabb az ún. Dobi-fok, Tiszadob községnél) lépett ki medréből és az É-D-i irányban, vele gyakorlatilag párhuzamosan futó korábbi folyómedreken – elsősorban a jelenlegi Hortobágy-folyón keresztül - jutott el a Hortobágyra, ahol annak déli részén a Berettyó-folyó Sárrétjébe érkezvén deltaszerűen szétterült. E mocsárvilág természetes vízutánpótlása a Tisza gátak közé szorításával részben megszűnt, ugyanakkor fontos hangsúlyoznunk azt paleoökológiai adatokkal alátámasztott tényt, hogy a szikesedés folyamatát nem ez a beavatkozás indította el, legfeljebb a meglévő szikeseket nagyobb területekre terjesztette ki. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a vízutánpótlás megszűnése csökkentette a legelőterületek produktivitását, ennek és a közgazdasági feltételeknek köszönhetően a XIX század végén, illetve a XX század első évtizedeiben a Hortobágy túllegeltetett volt.

A legkevésbé produktív területeken már a XX. század elején megkezdődtek az egyéb hasznosítási formákat bevezetését célzó

fejlesztések. Ezek közül a legfontosabb a halastavak létesítése volt. A Nemzeti Park területén található ún. Nagyhalastavakat 1914-18 között létesítették összesen 1843 hektáron.. A halastavak létesítése az 50-es években folytatódott, teljes kiterjedésük a Hortobágy térségében eléri a 65 km²-t Vízellátásuk az 1956-ban létesült Keleti-, illetve az 1965-ben átadott Nyugati-főcsatornából történik. A halastavak, mint mesterséges vizes élőhelyek sok tekintetben átvették a korábbi, természetes eredetű mocsarak ökológiai funkciót, jó táplálékellátottságuk, illetve természetközeli vegetációjuk következtében mind a madárvonulásban, mind pedig a ritka, illetve veszélyeztetett madárfajok fészkelése, táplálkozása tekintetében jelentős szerepet töltenek be. A Hortobágyi Nemzeti Park területének kiterjesztése a jelenleg még nem védett halastavak legértékesebb részeire (2400 ha) folyamatban van.

Az 1950-es évekre tehető egy másik – a halastavakkal szemben alapvetően kudarcba fulladt – mezőgazdasági hasznosítási forma bevezetése. Ebben az időszakban rizsföldeket létesítettek a Hortobágy több területén, több száz kilométernyi árokrendszerrel és az árasztáshoz, illetve lecsapoláshoz szükséges kisméretű műtárgyakkal. A rizsések jelentős részét a Nemzeti Parkon belül gyakorlatilag soha nem üzemelték be, nem hasznosították, sok esetben a cél mindössze a létesítéshez kapott állami szubvenció megszerzése volt.

Említést érdemel a szintén az ötvenes években kezdődött szikfásítási program, mely a rizsrendszerek létesítéséhez hasonlóan kevés sikert hozott. Természetvédelmi szempontból ugyanakkor több, ebben az időben telepített erdő jelentős szerepet játszik ritka és veszélyeztetett madárfajok (pl. kékvércse, rétisas) költése szempontjából.

A korábban Debrecen városának tulajdonában lévő ún. Nagyhortobágyon a második világháború után megalakult a térség legnagyobb gazdálkodó egysége a Hortobágyi Állami Gazdaság (HÁG), mely 1962-től a Halgazdaságot is magába foglalta. Ehhez az időszakhoz köthető Hortobágy település létrejötte és fejlődése. Hortobágy falu a térség központi helyén alakult, lakosainak döntő többsége a HÁG dolgozója volt.

Az 1973. január 1-én, 52 ezer hektáron létesített Hortobágyi Nemzeti Park a tulajdonviszonyok tekintetében a következő képet mutatta. Területének közel fele állami tulajdonban és különböző szervek (HÁG, Közép-Tiszai Állami Gazdaság, Magyar Néphadsereg, Vízügyi szervek) kezelésében, a továbbiak pedig a környező települések termelőszövetkezeteinek birtokában volt. A tulajdonviszonyokban döntő változást a rendszerváltás hozott. Ennek kapcsán a korábbi Hortobágyi Állami Gazdaság lényegesen csökkentett létszámmal Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Közhasznú Társasággá alakult át és a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium felügyelete alá került. 1996-ban megkezdődött és 1999-re befejeződik a volt szövetkezeti tulajdonban lévő területek megvásárlása a Hortobágyi Nemzeti Parkban, így ekkora már a terület 75 %-a lesz a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság tulajdonában.

A 4.a pont alatt a tulajdonviszonyok jelenlegi (1998) helyzetét mutatjuk be.

c) A területre vonatkozó legfrissebb adatok formája és ideje

Ingatlannyilvántartás

1: 4000 méretarányú aktuális külterületi kataszteri térképek és közhiteles ingatlannyilvántartási adatbázis a körzeti földhivatalokban (Debrecen, Hajdúszoboszló, Püspökladány, Hajdúböszörmény, Tiszafüred) található. A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság a park területére vonatkozóan nem közhiteles, de naprakész digitális adatbázissal és analóg 1: 10000 méretarányú átnézeti kataszteri térképekkel rendelkezik.

Topográfiai térképek

A legfrissebb topográfiai térkép az Magyar Honvédség Térképészeti Hivatal analóg és digitális formában is meglévő 1: 50000 méretarányú térképe. A HNP Igazgatóság a Nemzeti Park területére 1:25000 méretarányú 1992-es aktualizáltságú digitális térképpel rendelkezik.

Légi- és űrfelvételek

1997-ben készült fekete-fehér légifelvétel áll rendelkezésre a ugyancsak a Magyar Honvédség Térképészeti Hivatalában. EOSAT forrásból származó műholdfelvételek hozzáférhetők a Földmérési és Távérzékelési Intézetben. A HNP Igazgatóság egy teljes lefedésű 1990-es SPOT és egy 1992-ben készült LANDSAT TM felvétel birtokában van.

Élővilágra vonatkozó adatok

A Nemzeti Park területén előforduló fajokra és élőhelyekre vonatkozó adatok a HNP Igazgatóság térinformatikai eszközökkel támogatott információrendszerében vannak tárolva.

Környezetvédelmi (beleértve a vízminőséget is) adatok

Tiszántúli Környezetvédelmi Felügyelőség
Közép-Tisza-vidéki Környezetvédelmi Felügyelőség

Hidrológiai adatok

Tiszántúli Vízügyi Igazgatóság
Közép-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság

Meteorológiai adatok

Országos Meteorológiai Szolgálat

d) A védelem állapota

A jelölt terület státuszát, illetve jövőjét alapvetően meghatározza az 1996. évi LIII. törvény (*B függelék*) a természet védelméről, melynek célja a természeti értékek és területek, tájak, valamint azok természeti rendszereinek, biológiai sokféleségének általános védelme, megismerésének és fenntartható használatának elősegítése, továbbá a társadalom egészséges, esztétikus természet iránti igényének kielégítése. A törvény meghatározza a nemzeti park fogalmát, részletesen szabályozza többek között a védett természeti területek, így a nemzeti parkok rendeltetését, az ott folytatandó tevékenységeket, valamint rendelkezik az ilyen területeken kívül létesítendő védőövezetről.

A védett természeti területek védettségi szintjének helyreállításáról szóló 1995. évi XCIII törvény alapján 1999-re befejeződik a Nemzeti Park volt szövetkezeti tulajdonban lévő területeinek állami tulajdonba vétele.

Amíg az épített környezet sajátos értékeinek védelmét a korábbi jogalkotás mindenekelőtt az egyes, értékes elemek védelmén keresztül kívánta érvényre juttatni, addig az 1990-es évektől egy átfogó és komplex szemlélet váltotta fel a korábbi, elsősorban objektum - és műemlékcentrikus - gyakorlatot.

E törekvések első megnyilvánulása az 1990. évi LXV. Törvény a helyi önkormányzatokról, amely a helyi, a települési illetőleg megyei önkormányzat kötelező feladatává teszi az épített környezet védelmét.

Az 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól egyebek mellett az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet védelméről intézkedik.

Az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről lefekteti a környezet-, a táj- és természetvédelemmel kapcsolatos térségi feladatokat.

Az 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről a műemlékvédelem követelményeit az épített környezet egészének alakítása és védelme, a terület- és településfejlesztés, a környezet-, a természet- és tájvédelem, valamint a közművelődés célkitűzéseiben - a nemzetközi kötelezettségek figyelembevételével - kívánja érvényesíteni.

Az 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a múzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről intézkedik a nemzeti és egyetemes történelem során felhalmozott és megőrzött kulturális javak egyebek mellett a régészeti örökség feltárásáról, megővéséről, védelméről és közkinccsá tételéről.

Az 1997. évi LXXVIII. törvény az épített környezet alakításáról és védelméről a településrendezés céljai között jelöli meg a környezet természeti, táji és épített értékeinek fejlesztését és feladatként határozza meg a települések építészeti és természeti arculatának védelmét.

*e) A terület
bemutatásához és
fejlesztéséhez kapcsolódó
stratégiák és programok*

A jelölt terület jövőjével kapcsolatos startégiai feladatokat a b.) pontban felsorolt törvények alapján a Nemzeti Környezetvédelmi Programról szóló 83/1997. (IX. 26.) OGY határozat szabja meg, mely leírja az épített és természeti környezet jelenlegi állapotát meghatározza az elérni kívánt célokat és részletezi a megvalósításhoz szükséges eszközöket.

A Nemzeti Környezetvédelmi Program mellékleteként részletes Természetvédelmi Alapterv készült (*C függelék*).

4. Kezelés

a) Tulajdonviszonyok

Tulajdonviszonyok a Hortobágyi Nemzeti Parkban:

Állami tulajdon:	68.196 ha
Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság	49.353 ha
Vízügyi igazgatóságok	7.913 ha
Magyar Honvédség	7.057 ha
Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt.	1.579 ha
Erdőgazdaság	1.567 ha
Közép-Tiszai Állami Gazdaság	601 ha
Egyéb állami	126 ha
Szövetkezetek	5.069 ha
Magántulajdon	1.263 ha
Önkormányzatok	254 ha
Non-profit szervezetek (NGO-k)	38 ha
A Hortobágyi Nemzeti Park területe összesen	74.820 ha

b) Jogi helyzet

A Hortobágyi Nemzeti Parkot 1973 január 1-én, 52 ezer hektáron létesítette az Országos Természetvédelmi Hivatal 1850/1972 OtvH számú közleménye. A park a 11/1993. (III.9.) KTM rendelettel újabb 11.422 ha területtel bővült, jelenlegi méretét a 6/1996. (IV. 17.) KTM rendelettel érte el.

A védett természeti területekre, így a Hortobágyi Nemzeti Parkra is vonatkozó részletes előírásokat a *B. függelék*-ként mellékelte, a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény 31-41 szakaszai tartalmazzák. Ugyanezen törvény 30. §-a rendelkezik a védett természeti területek védőövezettel történő ellátásáról.

c) Védelmi szabályok (előírások) és az alkalmazásukhoz szükséges eszközök

A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság egyrészt jelentős területek tulajdonosaként, másrészt elsőfokú természetvédelmi hatóságként tud érvényt szerezni a természetvédelmi előírások és szabályok betartásának.

Tulajdonosként a bérlőkkel kötött szerződésekben a természetvédelmi kezelési tervben meghatározott célkitűzéseknek megfelelően szabályozza az egyes gazdálkodási formák (legeltetés, kaszálás, nádatartás, halászat) működését.

A nem saját tulajdonú területeken a környezetvédelmi

felügyelőségek, valamint a nemzeti park igazgatóságok feladat- és hatásköréről, továbbá a Környezet- és Természetvédelmi Főfelügyelőségről szóló 211/1997. (XI. 26.) kormányrendelet alapján a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság gyakorolja elsőfokú természetvédelmi hatósági jogköreit és szerez érvényt a természetvédelmi törvényben, a törvényhez kapcsolódóan kiadott KTM rendeletekben, illetve a természetvédelmi kezelési tervben foglaltaknak.

A Nemzeti Park területének mezőgazdasági hasznosítása a természetvédelmi törvényben, annak végrehajtási rendeleteiben, illetve a HNP természetvédelmi kezelési tervében foglaltaknak megfelelően történik. A területek hasznosítását a Hortobágyi Természetvédelmi és Génmegőrző Közhasznú Társaság, a környező települések legeltetési társulatai, a volt termelőszövetkezetek jogutódjaként működő és egyéb gazdasági társaságok, illetve magángazdák végzik.

A területen folyó vadgazdálkodás gyakorlatilag a Nemzeti Park megalakulása óta folyamatosan fenntartotta az egyik legnehezebben feloldható konfliktushelyzetet. 1997-ben az új vadászati törvény alapján a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság látja el a vadgazdálkodással kapcsolatos feladatokat 54 ezer hektáron saját vadászterületén, így a természetvédelmi érdekek prioritása ezen a területen messzemenően biztosított. Üzemszerű vadgazdálkodás és sportvadászat ezen a területen nem folyik, a Nemzeti Park vadgazdálkodási feladatokat ellátó természetvédelmi őrrei és területi felügyelője állományszabályozási munkát végeznek.

A természetvédelmi előírások betartását a Nemzeti Park 12 természetvédelmi őre ellenőrzi. Munkájukat az őrszolgálat vezetője, két területi, illetve az igazgatóság központjában dolgozó szakmai felügyelők irányítják, illetve segítik.

A Hortobágyi Nemzeti Park a nyolcvanas évek kezdetétől jelentős szerepet játszik a természetes vizes élőhelyek, mocsarak vízellátásának biztosításában. Jelenleg a park területén közel 4000 ha mocsárfelület vízutánpótlása megoldott, melyhez évenként átlagosan 8 millió m³ vizet használunk a Nyugati-főcsatornából.

A Nemzeti Park területén található mocsárrendszerek közül a Kunkápolnási-, az Egyek-Pusztakócsi-mocsarak, illetve az angyalházi Nagy-rét rendelkezik kiépített árasztási rendszerrel. 1998-ban valósul meg a Zám-pusztai Halas-fenék 300 ha-nyi mocsarának rehabilitációja.

Az árasztásokat a természetes vízjárási viszonyokat "utánozva" végezzük, azaz kora tavasszal biztosítunk nagy mennyiségű vizet. A mocsarak nyár végére kiszáradnak, kisebb árasztások az őszi vonulási időszakban lehetségesek.

d) A kezelést végző szervezet(ek) és kapcsolattartásért a felelős személy neve és címe

A jelölt terület természetvédelmi kezelését a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság végzi.

Felelős vezető: Dr. Aradi Csaba, igazgató

Címe: H-4024, DEBRECEN Sumen utca 2.

Tel.: (36)-52-349922 Fax: (36)-52-410645

E-mail: honpi@ktm.x400gw.itb.hu

A műemlékek felügyeletéért az Országos Műemlékvédelmi Hivatal debreceni, egri és szolnoki irodái felelősek.

e) A kezelés szintje (pl. a területen, regionálisan)

A természetvédelmi kezelés regionális szinten a vonatkozó természetvédelmi és egyéb ágazati jogszabályok figyelembevételével történik.

f) A területre vonatkozó elfogadott tervek (pl. regionális, helyi, természetvédelmi, turisztikai fejlesztési terv)

Megvalósíthatósági tanulmányok

Megvalósíthatósági tanulmányok formájában PHARE-program és egyéb külföldi segélyek finanszírozásával 1992-től az alábbi tervek készültek a jelölt területre vonatkozóan:

- Restoration programme for the wetlands and grasslands of the Hortobágy National Park area (feasibility study prepared by the DHV Consultants BV, financed by PHARE, 1992)
- Ecotourism and zoning in three national parks of Hungary (feasibility study prepared by the DHV Consultants BV, financed by PHARE, 1994)
- Management plan for the restoration of southern grasslands in the Hortobágy National Park, Hungary (feasibility study, prepared by Danagro Adviser a/s, Copenhagen, financed by the Danish Environmental Fund for Developing, Central and Eastern European Countries, 1996-97)

Természetvédelmi kezelési terv

1997-ben készült el a Hortobágyi Nemzeti Park természetvédelmi kezelési terve (*D. függelék*). Legfontosabb célkitűzéseit a 4.j pont alatt ismertetjük.

Térségi területrendezési terv

A Hortobágy térség területrendezési tervének készítése folyamatban van. A munkát a VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság készíti és fogja össze.

A tervezőmunka végső célja jóváhagyásra kerülő, a térség és települései területrendezési terveinek, fejlesztési koncepcióinak elhatározásait, a Hortobágyi Nemzeti Park rendeltetését, értékeit figyelembe vevő területfelhasználási (szabályozási), tájrendezési terv és ütemezett intézkedési javaslatok készítése.

A terület jellege, rendeltetése következtében *alapvető az ökológiai*

A területre vonatkozó
elfogadott tervek (folytatás)

szemlélet érvényesítése. A hangsúly a táj *védelmén*, rendezésén, szabályozásán van, melynek során a gazdálkodási és üdülés-idegenforgalmi igényeket, követelményeket és érdekeket is ennek alárendelten kell kielégíteni. (A tájrendezési koncepció és terv tartalma, területe, a szabályozás és az intézkedések megfogalmazása a természeti, a területhasználati és az idegenforgalmi adottságok, a kedvezőtlen környezeti hatások részletes értékelése alapján határozható meg.)

A koncepció a közérdek megjelenítése mellett elsősorban ajánlásokat, lehetőségeket tartalmaz az önkormányzatok számára, biztosítja a környezet természetes és épített elemeinek kiegyensúlyozott fejlődését a területhasználat szabadsági fokozatainak a meghatározásával, a környezet természetes és épített elemeinek közérdeken alapuló, megfelelő védelmét a táj alkalmassága alapján.

A településhálózat, társadalmi viszonyok, termelés, szolgáltatások, üdülés-idegenforgalom, vízgazdálkodás, energiaellátás, forgalmi kapcsolatok vizsgálata, elemzése főképpen regionális szinten, a táj- és természetvédelem, az élővilág védelme mező- és erdőgazdálkodás, feltártsági viszonyok, víz- és tájvédelem, hulladékártalmatlanítás, légszennyezés-szennyezettség, hidrogeológiai viszonyok vizsgálata, elemzése regionális és részben tájrendezési szinten történik.

g) A finanszírozás forrásai
és szintjei

1997-ben a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság finanszírozási forrásai a következők voltak:

Központi költségvetés: *118 millió HUF*

Központi Környezetvédelmi Alap (pályázatok): *35 millió HUF*

Külföldi segélyek:

A Nemzeti Park az utóbbi években jelentős összegű külföldi segélyeket tudott bevonni a természetvédelmi – elsősorban élőhelyrehabilitációs és ökoturisztikai – fejlesztések finanszírozásába.. Így 1995-96-ban valósult meg *40 millió Ft* értékben az Egyek-Pusztakócsi-mocsarak komplex élőhely-rehabilitációja, valamint ugyanezen a területen *20 millió Ft* értékű ökoturisztikai beruházás is létesült pusztai kerékpárút fotmrajában. Mindkét projektet a Dán Környezetvédelmi Alap finanszírozta.

Holland kormánysegélyből *40 millió Ft*-os beruházás keretében valósul meg a Zám-pusztai Halas-fenék mocsarának rehabilitációja.

h) A védelemhez és a
kezelési technikákhoz
rendelkezésre álló szakértői
és oktatói bázis

A kezelések elméleti megalapozásához és gyakorlati kivitelezéséhez szükséges emberi erőforrások a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóságon rendelkezésre állnak. Az Igazgatóság több ökológust, botanikust és zoológust felvonultató felügyelői gárdája ezirányú

képzettségét elsősorban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerezte az ökológus-képzés során. Mivel a HNP Igazgatóság a vizes élőhelyek kezelésében Magyarországon úttörő szerepet játszott, ezért a megvalósult rehabilitációs projektek kapcsán szerzett tapasztalatok és ismeretek is nagy jelentőséggel bírnak.

i) Látogatási lehetőségek és statisztikák

A Hortobágyi Nemzeti Parkban a látogatási lehetőségeket alapvetően az övezeti beosztás határozza meg. A Nemzeti Parkon belüli idegenforgalmi látnivalókat az 5. számú térkép mutatja be.

Látogatási lehetőségek a Hortobágyi Nemzeti Parkban:

1. Nyugati fogadóház (kiállítás, belépőkártya, információ, kerékpározás a pusztai kerékpárúton)
2. Kis-Jusztus mocsár (madárvárta)
3. Góréstanya (madárrepatríáló állomás)
4. Meggyes-csárda (múzeum)
5. Nagyiváni Tájház (kiállítás)
6. Hortobágy-Halastó (madármegfigyelő séta, madárvártákkal)
7. Hortobágy-Halastó vendégház
8. Pásztormúzeum a Kilenclyukú-híd mellett (Pusztainform Iroda, információ, belépőkártya)
9. Pusztai Állatpark (őshonos háziállatok)
10. Hortobágy Körszín (a Nemzeti Park élővilága, kiállítás)
11. Szálkahalmi pusztaprogram (őshonos háziállatok megtekintése kocsikról)
12. Ragadozómadár-védelem a HNP-ben (kiállítás)
13. Mátai pusztaprogram (őshonos háziállatok megtekintése kocsikról)

A Nemzeti Park területét évente átlagosan 200 ezer látogató keresi fel a májustól szeptemberig tartó turisztikai szezonban. Jelentős részük (50-60 %) csak a területen két kisebb pusztarészt igénybe vevő ún. pusztaprogramokat (őshonos háziállatok megtekintése lovaskocsikról) látogatja. Évente összesen 80 ezer látogató vesz részt a Hortobágy településhez kötődő két, néhány napos eseményen a Hortobágyi Lovasnapokon, illetve a Hídivásáron.

Sajnálatosan kevés, évente mintegy 2500 a természet-orientált látogatók száma, ugyanakkor a Nemzeti Park a kiépített tanösvények, kerékpárutak létesítésével előre meghatározza azon területeket, ahová a várhatóan egyre növekvő létszámú ökoturizmust koncentrálni lehet.

j) A terület kezelési terve és annak célkitűzései (másolatban mellékelendő)

A Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság 1997-ben készült el a Nemzeti Park természetvédelmi kezelési terve (D. függelék).

Legfontosabb általános célkitűzései a következők:

- 1./ A még át nem vett szövetkezeti területek állami tulajdonba és természetvédelmi kezelésbe vétele.
- 2./ Legeltetési társulatok alakulásának támogatása a környező településeken a szétaprózott, nehezen kézben tartható területkezelés megakadályozására.
- 3./ A HNP tervezett bővítésébe eső területeken (is) a kezelői jog megszerzése a természetvédelem számára és a HNP-n belül működő bérleti rendszer kialakítása.
- 4./ A külső védőövezetben a rendezési tervek által szabályozott építési előírásokon túlmenő vegyszerhasználati, területhasználati, vadászati stb. korlátozások jogi háttérének rendezése, azok gyakorlati érvényrejuttatása.
- 5./ A HNP kutatása során szerzett eddigi ismeretek rendszerezése, felhasználhatóbbá tétele.
- 6./ A feltáró jellegű kutatások folytatása újabb taxonok bevonásával is, elsősorban a perifériális területeken.
- 7./ Az esetleg ennek során felfedezésre kerülő újabb természeti értékek védetté nyilvánítása, szükség szerint kezelői joguk megszerzése.
- 8./ A kutatások átfogó koncepciójának kidolgozása, a talajtani-kliamtikus és biodiverzitási és egyéb biológiai monitoring beindítása és folyamatos működtetése.

k) Személyi állomány szintjei (felügyelői, technikai, fenntartási)

A HNP Igazgatóságon dolgozó, a Nemzeti Park működtetését, a hatósági feladatok ellátását végző személyi állomány szintjei és létszáma:

Igazgató	1
Igazgatóhelyettes	2
Osztályvezető	5
Szakmai felügyelő	12
Őrszolgálat	13
Gondnok (kezelő szem.)	6
Gk. vezető	3
Összesen:	42 fő

5. A területre hatást gyakorló tényezők

<p>a) <i>Fejlesztések (pl. területhasználat, mezőgazdaság, bányászat)</i></p>	<p>Természetvédelmi szempontból káros fejlesztés a Hortobágyi Nemzeti Park, illetve javasolt védőövezetének területén a természetvédelmi, önkormányzati és területfejlesztési törvényekből következően nem lehetséges, így ilyen jellegű fejlesztés még terv szintjén sem jelenik meg sehol.</p> <p>A javasolt védőövezetben található felaprózodott, magántulajdonban levő intenzív mezőgazdasági hasznosítású területeken gondot jelent majd az Európai Unió normáit követő kompenzációs rendszer bevezetése.</p>
<p>b) <i>Környezeti ártalmak (szennyezések, klímaváltozás)</i></p>	<p>Jelentős környezeti szennyező forrásnak egyedül a Tiszai Vegyi Kombinát Hortobágy-folyót terhelő szennyvízkibocsátása tekinthető. Kisebb gondot jelentenek még a települési kommunális szeméttlerakók, melyek egyes települések esetében a Nemzeti Park közelében helyezkednek el, továbbá néhol a csatornázás hiánya is.</p>
<p>c) <i>Természeti katasztrófák és előrejelző rendszerek (földrengés, árvíz, tűzvész, stb.)</i></p>	<p>Valódi természeti katasztrófák a Hortobágyi Nemzeti Park területét nem veszélyeztetik. A szárazabb években előforduló pusztai tüzek által érintett területek nagysága általában nem haladja meg a száz hektárt és ezeken a helyszíneken a vegetáció gyorsan regenerálódik.</p>
<p>d) <i>Látogatók/turizmus hatása</i></p>	<p>A 4.i pontban leírtak alapján kijelenthető, hogy a turizmusnak komoly, a természeti értékeket akárcsak kismértékben is veszélyeztető hatása a Hortobágyi Nemzeti Parkban nincsen. A látogatók hatása a park néhány kisebb, az övezeti beosztás szerint látogatható területére korlátozódik. Az ökoturisztikai fejlesztések révén létrejött létesítmények kihasználtsága messze alatta marad terhelhetőségüknek.</p> <p>A Nemzeti Park nagy kiterjedése, illetve az övezeti beosztás lehetővé teszi, hogy a látóivalók bemutatását a területen áthaladó két főútvonal mentén elhelyezkedő, könnyen megközelíthető helyekre koncentráljuk, ezáltal a belső területrészeket a turizmus kedvezőtlen hatásai alól mentesítsük.</p>
<p>e) <i>Lakosok száma a területen, illetve a védőövezetben</i></p>	<p>A Hortobágyi Nemzeti Parkon belül az állandó lakosok száma a Hortobágy községhez tartozó Hortobágy-Halastón és Kungyörgyön mindössze 105 fő.</p> <p>A javasolt védőövezetben található 13 településen 85 ezer ember él.</p>

6. Monitoring

<p>a) <i>A védelem állapotának jelzői (indikátorok)</i></p>	<p>A védelem, illetve a természetvédelmi kezelési tevékenység legfontosabb indikátorai:</p> <ul style="list-style-type: none">- Vegetáció és élőhelymintázat,- Az egyes élőhelytípusok karakterfajainak populációnagysága (pl. zöld acsa, sziki bagolylepke, szikipacsirta, székicsér, csikosfejű nádiposzáta, stb.)- Nagy térigényű fészkelő és vonuló madárfajok populációi (pl. túzok, daru, vadliba-fajok, pusztai ölyv, kanalasgém, nagykócsag, stb.)
<p>b) <i>Adminisztratív intézkedések a terület monitorozására vonatkozóan</i></p>	<p>A Hortobágyi Természetvédelmi Egyesület nemzetközileg elfogadott UTM hálótérképezési módszerrel, a Nemzeti Parkkal együttműködve és annak támogatásával végzi az ornitológiai monitoring munkát a park teljes területén.</p> <p>Az 1997-ben indult Nemzeti Biodiverzitás-monitorozó Program természetvédelmi célú, tájleptékvű monitorozási projektek létesítését írja elő a Nemzeti Park területére eső 3 db, 5X5 km-es, UTM hálórácsra alapozott területén. Ezek a következők: Angyalháza: ET05D4, ET06C3, ET15B2, ET16A1 Tisza-tó: DT77D4, DT78C3, DT87B2, DT88A1 Kunkápolnási-mocsarak: DT95A4, DT95B3, DT95C2, DT95D1</p> <p>A mintaterületekre 1:25000 méretarányú standard módszerrel készülő élőhelytérképet kell készíteni, így 1998-ban az angyalházi mintanegyzet felmérésére kerül sor.</p> <p>A műemlékek állapotának nyomonkövetését a vonatkozó jogszabályok alapján az Országos Műemlékvédelmi Hivatal illetékes területi irodái végzik.</p>
<p>c) <i>Korábbi jelentések eredményei</i></p>	<p>A gazdálkodási korlátok eredményes érvényre juttatásának, illetve a vizes élőhelyek rehabilitációjának köszönhetően bizonyos karakterfajok esetében (csikosfejű nádiposzáta, nagykócsag, gulipán) a populációk stabilizálódása és növekedése tapasztalható. Említést érdemel ugyanakkor, hogy a rövidfűvű, illetve kopár sziki élőhelyeket preferáló madárfajok (sziki pacsirta, székicsér) esetében jelentős visszaesés tapasztalható, ami a legelő állatállománynak az utóbbi három évtizedben bekövetkezett drasztikus csökkenésével hozható összefüggésbe.</p>

Aláírás a Magyar Köztársaság, mint Szerződő Állam nevében:

(. Dr . Baja Ferenc .)
Környezetvédelmi és Területfejlesztési Miniszter

Budapest, 1998. június

Bibliográfia

Általános összefoglalások

Balázsy Ferenc: Heves vármegye története. Eger, 1897.

Bél, Mathias: Notitia Hungariae novae historico geographica I-IV. Viennae 1735-1742, V. Budapest, 1892.

Szerk.: Csikvári Antal; Vármegyei szociográfiák. Hajdú vármegye és Debrecen sz. kir. város. Budapest..

Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. I-IV. Pesten 1851.

Hunfalvy János - Rohbock Alajos: Magyarország és Erdély eredeti képekben. II. kötet. Darmstadt, 1860.

Geographisches-Historisches und Producten Lexikon von Ungarn, in welchem die vorzüglichen Oerter des landes in Alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit Kurzen Nachrichten, die im gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellt werden. Von Johann Matthias Korabinszky. Pressburg 1786.

Magyarország kistájainak katasztere. I. Budapest, 1990.

Szerk.: Nadányi Zoltán: Bihar-vármegye. Budapest, 1938.

Palugyay Imre, ifj. Magyarország történeti földtani s állami legújabb leírása I-IV. Pest 1852-1855.

Pesty Frigyes: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. Budapest, 1888.

Prinz Gyula - Cholmoky Jenő - gr. Teleki Pál - Bartucz Lajos: Magyar föld magyar faj. I. kötet: Magyarország tájrajza., II. kötet: A magyar munka földrajza., III. kötet: Az államföldrajzi kép. Budapest, é. n.

Szerk.: Rudolf trónörökös főherceg: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország I. kötete., Budapest, 1888. Magyarország II. kötete. Budapest, 1891.

Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis a nevezetesb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint rendezve. I-III. Pest 1870-1876.

Szerk.: Sziklay János és Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája). A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Bihar vármegye és Nagyvárad. Budapest, é. n. Heves vármegye. Budapest, 1909. Szabolcs vármegye. Budapest, 1900.

A Hortobágy monografikus feldolgozásai

Aradi Csaba: Hortobágy. Budapest, 1984.

Ecsedi István: A Hortobágy puszta és élete. Debrecen, 1914.

Ecsedi István - Nyilas - Kolb Jenő: Debrecen és a Hortobágy. Budapest, 1935.

Gink Károly: Debrecen, Hortobágy. (Photoalbum.) Budapest, 1968.

Szerk.: Kovács Gergelyné, Salamon Ferenc: Hortobágy. A nomád pusztától a nemzeti parkig. Budapest, 1976.

Könyves Tóth Mihály: Nagy Hortobágy. Debrecen, 1910.

Szép Ernő: A Hortobágy. Budapest, 1936.

Szívós Béla: Debrecen és a Hortobágy. Budapest, 1908.

Zoltai Lajos: A Hortobágy. Debrecen, 1911.

Geológia, talajtan, hidrográfia, paleoökológia

- Balogh, J. 1840. A magyarországi szikes vidékek természettudományi tekintetben. (Hungarian sodic regions are in natural science view). Magyar Tudós Társaság jutalmazott pályamunkája. (in Hungarian)
- Bodrogközy 1965: Ecology of the halophilic vegetation of the Pannonicum II. Correlation between alkali "szik" plant communities and genetic soil classification in the northern Hortobágy. Acta Botanica Academica Scient. Hung. 11.
- Krolopp, E.-Sümegei, P. 1995. Palaeoecological Reconstruction of the Late Pleistocene, Based on Loess Malacofauna in Hungary. GeoJournal, 36. pp. 213-222.
- Marosi-Szilárd 1969: The Tisza Lowland. Acad. Publ., Budapest
- Máthé - Précsényi 1970: Phytomass studies of salt pastures (Achilleo-Festucetum pseudovinae). Acta Agronomica Academica Scient. Hung. 19.
- Máthé - Zólyomi - Précsényi - Kovács 1967: Der Alkali Waldsteppenwald von Margita als Arbeitsgebiet im IBP. In: Guide
- Nyilas, I.-Sümegei, P. 1991. The Mollusc fauna of Hortobágy at the end of the Pleistocene (Würm 3) and in the Holocene. Proceedings of 10th International Malacologica Congress, pp. 481-485.
- Précsényi 1970: A study on the energy budget in Artemisio-Festucetum pseudovinae. Acta Botanica Academica Scient. Hung. 16.
- Rungaldier 1928: Die Puszta Hortobágy und die Frage der Steppenbildung. Geogr. Zeitschrift 34.
- Scherf, E. 1935. Geologische und morphologische verhältnisse des pleistozäns und holozäns der Grossen Ungarischen Tiefebene und ihre beziehungen zur bodenbildung, insbesondere der alkalibodenentstehung. MÁFI Évi Jelentés 1925-1928-ról, pp. 10-37.
- Sümegei, P. 1989. Upper Pleistocene geoevolution of Hajdúság region. PhD dissertation, Debrecen, p. 96. (in Hungarian)
- Szőör, Gy.-Sümegei, P.-Balázs, É. 1991. Sedimentological and geochemical analysis of Upper Pleistocene Paleosols of the Hajdúság region, NE Hungary. pp. 47-59. In: Pécsi, M.-Schweitzer, F. Quaternary environment in Hungary. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Soó 1926: Die Entstehung der ungarischen Puszta. Ungarische Jahrbücher, Berlin 6.
- Soó 1936: Die Vegetation der Alkalisteppe Hortobágy. Ökologie und Soziologie der Pflanzengesellschaften. Fedd. Repert. 39.
- Soó 1947: Conspectus des groupements végétaux dans les Bassins Carpathiques I. Les associations halophiles. Debrecen.
- Stocker 1929: Ungarische Steppenprobleme. Naturwiss. 17.
- Szabolcs 1961: Effects of regulations of water ways and irrigation produced on processes of soil formation beyond the Tisza., Acad. Publ., Budapest.
- Szabolcs (ed.) 1974: Salt Affected soils in Europe. Martinus Nijhoff- the Hague and Research Institute for Soil Science and Agricultural Chemistry of the Hungarian Academy of Sciences.
- Székyné Fux, V.-Szepesi, K. 1959. Über die Rolles des "Alföld-Lösses" in der Entstehung von Alkaliböden. Földtani Közlöny, 99. pp. 53-64. (in Hungarian with German abstract)
- Vörös, I. 1981. Wild Equids from the Early Holocene in the Carpathian Basin. Folia Archaeologica, 32. pp. 37-67.
- Wendelberger 1955: Zur Frage der Waldlosigkeit der ungarischen Puszta. Burgenl. Heimatbl. 14.
- Zoltai 1924: Debrecen and the Hortobágy pusztas. Tisza University Press. Budapest.

Zoológia

- Aradi-Kovács 1982: The Grey-leg Goose in Hungary. *Aquila* Tom. 89., Budapest.
- Endes 1970: Die Kurzzehenlerche. *Die Neue Brehm-Bücherei*, 422. Wittenberg-Lutherstadt.
- Endes 1972: A revised Description of the Hungarian Race of the Short-toed Lark (*Calandrella brachydactyla* (Leisler)). *Bull. British Orn. Club*. Vol 92. N. 6.
- Faragó-Kovács-Sterbetz 1991: Goose Population staging and wintering in Hungary. *Ardea* 79.
- Fintha 1977: The White-tailed Eagle (*Haliaeetus albicilla*) in Hortobágy. *Aquila* Tom. 84., Budapest.
- Glutz & Bauer (ed.) 1991: *Handbuch der Vögel Mitteleuropas*. 12/I. Aula Verlag Wiesbaden. p. 252-291.
- Horváth 1955: The life of the Red-legged Falcon: *Falco vespertinus* in the Ohat Forest. *Intern. Ornith. Congress*. 11.
- Horváth 1956: A new Race of the Short-toed Lark from Hungary. *Bull. Brit. Orn. Club*, Vol. 76.
- Hoyo, Elliott, Sargatal eds. 1992: *Handbook of the Birds of the World*. Vol. 1. Lynx Edicions, Barcelona.
- Kaszab (ed.) 1981: *Natural History of Hungarian National Parks, The Fauna of the Hortobágy National Park, Vol I*. Acad. Publ., Budapest.
- Kosztolányi 1897: *Die Vögel des Hortobágy*. *Waidm. H.* 17.
- Kovács 1980: Forschungen über auf den Winterestingvögel Hortobágy und Bihar - *Aquila* Tom. 87., Budapest.
- Kovács 1991: Untervegs: Ungarns Hortobágy. *Ornis* 91/6.
- Mahunka (ed.) 1983: *Natural History of Hungarian National Parks, The Fauna of the Hortobágy National Park, Vol. II*. Acad. Publ., Budapest.
- Nagy 1925: Die Puszta Hortobágy als ein beviezugtes Durchzugs und Überwinterungs-Gebiet in Ungarn. *Congrčs Internat. pour l'Čtude et la Protection des Oiseauc-Luxembourg*.
- Philippona - Lebret 1967: Geese on the Hortobágy. *The Wildfowl Trust*.
- Rose & Scott comp. 1994: *Waterfowl Populations Estimates - Annex to the Draft Recommendation REC. 5.14. for the IWB, AWB, WA*
- Sterbetz 1976: Über die Vogelwelt des ungarischen Nationalparks der Puszta Hortobágy. *Die Gefild. Welt* 100.
- Szabó, S. 1990. The survival, Resettle and Return of the protected snails living in the National Parks in Hungary. *Abstracts of the 2nd International Congress on Meidcal and Applied Malacology*, Seul, Korea.
- Szabó, S. 1993 The effect of becoming waterless and experiments of livingplace reconstruction on Mollusc living in the sodic lakes of Upper Kiskunság. *Malacological Newsletters*, 12. pp. 47-57.

Természetvédelem

- Festetics 1970: Entstehung und Ziele der Pannonischen Arbeitmeinschaft des International Wildfowl Research Bureau (Mit einem Frageboden und praktischen Vorschlägen für das Neusiedlersee-Gebiet und für die Hortobágy-Puszta im Anhang). *Wiss. Arbeiten Bgld.* 44., Eisenstadt-Österreich.
- Gewalt 1969: Europas Serengeti, die ungarische Puszta Hortobágy. *Das Tier* IX. 1.
- Grimmett, R.F.A. & Jones, T.A. comp. 1989: *Important Bird Areas in Europe*. ICBP Technical

Publication No. 9.

Tucker, G.M. & Heath, M.F. comp. 1994: Birds in Europe: their conservation status. Cambridge, U.K.: BirdLife International (BirdLife Conservation Series no. 3).

Scott, D.A. & Rose, P.M. 1996: Atlas of Anatidae Populations in Africa and Western Eurasia. Wetlands International Publication 41.

Történelmi összefoglalások

Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I-III., V. Budapest 1890-1913.

Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I., III. kötet. Budapest, 1987.

Hóman Bálint - Szekfű Gyula: Magyar történet. I-V. kötet. Budapest, 1935.

Marczali Henrik: Magyarország története. Műveltség Könyvtára. Budapest, 1911.

Magyarország története tíz kötetben. Szerk. biz. vezetője: Pach Zsigmond Pál. I-X. Budapest, 1976-1989.

Főszerk.: Ránki György, Orosz István: Debrecen története. I-V. kötet. Debrecen 1981-1997.

Szűcs István: Debrecen város történelme. I-III. kötet. Debrecen, 1871.

A Hortobágy történetéhez

Ábrahám László: A hortobágyi puszták jogtörténeti ösmertetése. Debreczeni Gazdasági Lapok 1902. 16. sz.

Balázs Ferenc: Zámi és ohati apátságok. Akadémiai Értékevés. Budapest, 1880.

Balkányi Szabó Lajos: Debrecen helynevei. Debrecen, 1865.

Kitaibel, P. 1797. Travels in Hungary. in Gombocz E. 1882. Diaria itinerum Pauli Kitaibelii. Budapest (in Latin and German)

Magos György: A Hortobágy tulajdonjogának kérdése. Debreceni Gazdasági Lapok. 1904. 15. sz.

Módy György: A mai Hajdú-Bihar megye területe XIII. századi településtörténetének vázlata. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1968. Debrecen, 1970.

Módy György: A mai Hajdú-Bihar megye területének XIV-XV. századi település- és birtoktörténeti képe. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969-1970. Debrecen, 1971.

Módy György: A mai Hajdú-Bihar megye területének XVI-XVII. századi település- és birtoklástörténeti képe. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971. Debrecen, 1972.

Módy György: Középkori települések Debrecen történeti határán. Országépítő 91/4.

Surányi Béla: A Hortobágy hasznosításának kérdése a XIX-XX. században. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1987. Debrecen, 1988.

Towson, R. 1797. Travels in Hungary with a short account of Vienna in the year 1793. London.

Végh Kálmán Mátyás: A hortobágyi apátságok. Eger, 1903.

Végh Kálmán Mátyás: Az ohati apátság helye. Századok. 1905.

Zoltai Lajos: Az ohati és zámi apátságokról. Századok. 1904.

Zoltai Lajos: Debrecen és vidékének urai az Árpád-kor végén és az Anjou-korban. Debreceni Képes Kalendárium. 1905.

A Hortobágy néprajzához

- Balogh István: A hortobágyi pásztorkodás történeti múltja. Néprajzi Értesítő XXXII. 1943.
- Balogh István: Pusztai legeltetési rend Debrecenben a XVIII-XIX. században. Ethnográfia. LXIX. 1958.
- Bencsik János: Pásztorkodás a Hortobágy északi területén a XVIII. század végétől. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetétől. 22. Debrecen, 1969.
- Béres András - Módy György: A Hajdúság történetének és néprajzának irodalma. Debrecen, 1956.
- Ecsedi István: A Hortobágy-puszta természeti viszonyai tekintettel a mezőgazdaságra. Szeged, 1908.
- Ecsedi István: A Hortobágy-puszta jelene és jövője. Urania, XIII. 1912.
- Ecsedi István: A debreceni népi építkezés. Néprajzi Értesítő. XIII. 1912.
- Ecsedi István: A nomád pásztorhelyek a Hortobágy pusztán. Néprajzi Értesítő. XIV. 1913.
- Ecsedi István: Poros országutakon. Debrecen, 1925.
- Ecsedi István: A hortobágyi szilaj pásztorkodás kialakulása. Debreczeni Képes Kalendárium. XXVII. 1927.
- Ecsedi István: Hortobágyi életképek. Debrecen, 1927.
- Ecsedi István: A Hortobágyi Intéző Bizottság története. Debrecen, 1931.
- Ecsedi István: Népies vadfogás és vadászat a debreceni határban és a Tiszántúlon. Debrecen, 1933.
- Ecsedi István: A hortobágyi hídi vásár 1933 tavaszán. Debreczeni Képes Kalendárium. 34. 1934.
- Ecsedi István: Népies halászat a Közép-Tiszán és a tiszántúli kisvizekben. Debrecen, 1934.
- Gunda Béla: Organisation sociale des pasteurs dans le Grande Plaine Hongroise. Ethnologia Europaea, II-III. Avnheim, 1970.
- Szerk.: Gunda Béla: Tanulmányok a Hortobágy néprajzához. Műveltség és hagyomány XV-XVI. Debrecen, 1972-1974.
- Györffy István: Das Bauwesen der Histén im ungarischen Tiefland. Budapest-Debrecen, 1927.
- Györffy István: A szilaj pásztorok. Karcag, 1928.
- Györffy István: Alföldi népélet. Budapest, 1938.
- Herman Ottó: A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok. Budapest, 1909.
- Jenei Gy.: Természet könyve. A hortobágyi pásztor és természetvizsgáló. Pest, 1791.
- Kósa László - Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1978.
- Lükő Gábor: A hortobágyi pásztorművészet. A Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei. 13. Debrecen, 1940.
- Főszerk.: Ortutay Gyula: Magyar néprajzi lexikon. 1-5. kötet. Budapest, 1977-1982.
- Rácz Lajos: A Hortobágy és Debrecen sz. kir. város állattenyésztése. Debreczeni Gazdasági Lapok. II. 1909.
- Szabadfalvi József: Nomadic Wintering System on the Great Hungarian Plain. Acta Ethnographica, XVII. 1968.
- Szabadfalvi József. Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagyomány, XII. Debrecen, 1970.
- Törő L.: Legeltetési rend a Hortobágyon. Műveltség és Hagyomány X. Debrecen, 1968.

A Hortobágy régészetéhez

István Ecsedy: The people of the pitgrare kurgans im Eastern Hungary. Budapest, 1979.

Kralovánszky Alán: Hajdú-Bihar megyei régészeti kutatások 1944-1961. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962-1964. Debrecen, 1965.

Mesterházy Károly: A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1962-1965. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1965. Debrecen, 1966.

Mesterházy Károly: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye IX-XIII. századi településtörténetéhez. I. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1973. Debrecen, 1974. II. A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1974. Debrecen, 1975.

M. Nepper Ibolya - Sz. Máthé Márta: A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1966-1971. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1971. Debrecen, 1972.

M. Nepper Ibolya - Sz. Máthé Márta: A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1972-1976. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1977. Debrecen, 1982.

M. Nepper Ibolya - Sz. Máthé Márta: A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok régészeti tevékenysége 1977-1980. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1980. Debrecen, 1982.

M. Nepper Ibolya - Sz. Máthé Márta: A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1981-1985. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1985. Debrecen, 1986.

M. Nepper Ibolya: Okkersíros temetkezés Püspökladány-Kincsesdombon. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1976. Debrecen, 1977.

M. Nepper Ibolya - Sőregi János - Zoltai Lajos: Hajdú-Bihar Megye halomkatasztere I. Bihar Berettyóújfalu, 1980. (Bihari Múzeum Évkönyve)

M. Nepper Ibolya - Sőregi János - Zoltai Lajos: Hajdú-Bihar Megye halomkatasztere II. Hajdúság, Hajdúböszörmény, 1981. (Hajdúsági Múzeum Évkönyve)

Sőregi János: A Hortobágy-görbeháti középkori templom és temető. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1934. Debrecen, 1935.

Szerk.: Szelekovszky László: A kunhalmok védelmében. Az 1994. november 27-i Békéscsabán megtartott tanácskozás anyaga.

Tóth Albert: Szolnok megye tiszántúli területének kunhalmai. Zounek 3. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, 1983.

Zoltai Lajos: Ásatások Ohat-Telekházán és a Bivalyhalomban. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907.

Zoltai Lajos: Ásatás a zámi templom dombján. Jelentés Debreczen sz. kir. város Múzeuma 1908. évi állapotáról.

Zoltai Lajos: Debreceni halmok, hegyek. Debrecen, 1938.

A Hortobágy építészetéhez

Balogh István: Debrecen. Budapest, 1958.

Barabás Jenő - Gilyén Nándor: Magyar népi építészet. Budapest, 1987.

Eperjessy Kálmán: Városaink múltja és jelene, Budapest, 1971.

Gaál Imre: A hortobágyi kőhid. Mály Építéstudományi Szemle 1955. 1. sz.

Gellér Ferenc: Csárdák Hajdú-Biharban és Hortobágyon. A Debreceni Déri Múzeum Értesítője 1987. Debrecen, 1988.

- Genthon István: Magyarország művészeti emlékei. 2. Duna-Tisza köze. Tiszántúl, Felsővidék. Budapest, 1961.
- Györffy István: Magyar falu magyar ház. Budapest, 1943.
- Dr. A.N.I. den Hollander: Az Alföld települései és lakói. Budapest, 1980.
- Kovács Gergelyné: Hortobágy. Meggyes-csárda. Budapest, 1984.
- Miskolczy László - Vargha László: A Nagykunság vidék népének építésze. Budapest, 1943.
- Lóssy Schmidt Ede: A hortobágyi kőhíd építésze. Debrecen, 1926.
- Novák László: Településnéprajz. Nagykőrös, 1986.
- Novák László - Selmeczi László szerk.: Építészet az Alföldön. Nagykőrös, 1989.
- Tóth János: Népi Építészetünk hagyományai. Budapest, 1961.
- Zoltai Lajos: Mikor keletkeztek Debrecen határában a pusztai csárdák. Debreceni Szemle 1934.